

โครงสร้างสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง

ระบบการเก็บภาษีอากร เป็นกลไกหนึ่งของสังคม ที่ผลักดันให้สังคมดำเนินไปอย่างสะดวกและเรียบร้อย เป็นระบบที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการคงอยู่ของสังคม นับตั้งแต่มนุษย์ตกลงใจที่จะรวมกันอยู่เป็นสังคม เพราะสามารถจะให้ความปลอดภัย และให้ผลผลิตที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าการอยู่อย่างกระจัดกระจาย ต่างคนต่างรับผิดชอบตัวเอง ดังนั้นจึงเกิดการจัดตั้งองค์กรทางสังคมขึ้นเพื่อควบคุมการดำเนินงาน โดยทั่วไป ลักษณะองค์กรทางสังคมในยุคแรกเริ่มจะเป็นสถาบันครอบครัว เครือญาติ และรัฐ* ในสมัยต่อมา

*รัฐ เป็นองค์กรที่มนุษย์ตกลงใจมีขึ้น เพื่อปกป้องคุ้มครองรักษารายจากธรรมชาติ การแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างคนต่างสังคม และเพื่อให้มีการแบ่งปันผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงเกิดการแบ่งงานหรือแบ่งหน้าที่กันทำตามความเหมาะสมแห่งเงื่อนไขของบุคคลและความจำเป็นของสังคม ด้วยเหตุนี้เมื่อเกิดมีรัฐขึ้น จึงทำให้เกิดสภาพความแตกต่างของบุคคลในสังคม ซึ่งอาจแบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น ๒ ชั้นชั้น คือ ชั้นผู้ปกครอง และ ชั้นผู้อยู่ใต้การปกครอง อันจะเป็นรากฐานและส่งผลไปสู่การพัฒนาารูปแบบทางสังคมและการเมืองในสมัยต่อมา.

รัฐมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดกิจกรรมทางสังคม เนื่องจากรัฐ เป็นองค์กรทางสังคมที่มีส่วนในการกำหนดรูปแบบทางการเมือง อันจะมีผลต่อการ ยอมรับการแบ่งหน้าที่ความสามารถและสิทธิอำนาจ ยอมรับความแตกต่างใน สถานะของบุคคลที่แบ่ง เป็นผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้อำนาจปกครอง ด้วยความคิดที่ว่า จะ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น เมื่อปฏิบัติกันมาเป็นเวลานานจึงเกิดการยอมรับ แบบแผนการปกครองและสังคมตามที่กำหนดมานี้โดยปริยาย สามารถสรุปเป็น แบบแผนทางการเมืองปกครองและสังคมเฉพาะอย่างขึ้น เช่น สังคมเผ่า สังคมเมือง การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองแบบประชาธิปไตย รัฐจึงมี บทบาทอย่างมากในการสร้างสิทธิธรรม (legitimacy) ของผู้ปกครอง และ การดำเนินการบริหารรัฐ

ปัจจัยพื้นฐานทาง เศรษฐกิจ เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการกำหนดรูปแบบ ทางสังคมและการเมือง เพราะกิจกรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ก็คือการแสวงหาชีวิตอยู่ มนุษย์จึงต้องแสวงหาวิธีการผลิตของกินของใช้ เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ ทำให้มนุษย์คิดค้นวิธีการที่จะอยู่ร่วมกัน ใช้กลไกของรัฐในการบริหาร ดังเช่นที่เพลโตได้กล่าวถึงกำเนิดของรัฐ ว่า "รัฐเกิดขึ้นในเบื้องต้นเพื่อสนอง ความต้องการอันจำเป็นซึ่งกันและกัน"^๑ โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) นักปรัชญาการเมืองชาวอังกฤษในช่วงคริสตศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ กล่าวว่า "ภาระ หน้าที่ของรัฐบาลิปไตย คือ ช่วยให้ความปลอดภัยแก่ประชาชน..."^๒ และ จอห์น ลอค

^๑ เอ็ม.เจ. อาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, แปลโดย เสน่ห์ จามริก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๔๐.

^๒ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, นักปรัชญาการเมืองฝรั่ง (กรุงเทพมหานคร: ศึกษิตสยาม, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๘.

(John Locke) นักปรัชญาชาวอังกฤษช่วงเดียวกับฮอบส์ ได้กล่าวว่า "การที่ราษฎรยินยอมให้รัฐบาลเก็บภาษีไปจากเขาเพียงใด ก็คือการยอมเสียสละทรัพย์สินสมบัติไปเพียงนั้น เพื่อชีวิตและทรัพย์สินสมบัติส่วนอื่นของเขาจักได้รับความคุ้มครองจากรัฐบาลนั่นเอง" จะเห็นได้ว่าความต้องการขั้นพื้นฐานในการที่ประชาชนยินยอมให้มีรัฐ ก็เพื่อให้รัฐช่วยรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มคนนั่นเอง ในการนี้ประชาชนจะต้องยอมสูญเสียสิทธิหรือผลประโยชน์ส่วนตัวบางประการ มอบให้รัฐเป็นผู้จัดการ

มนุษย์ได้พยายามแสวงหาวิธีการผลิตที่จะตอบสนองความต้องการของตนให้ได้มากที่สุด ดังนั้น จึงเกิดการพัฒนารูปแบบการผลิต อันจะมีผลต่อการกำหนดรูปแบบทางสังคม* ขึ้น

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

* นักคิดที่ศึกษาถึงพัฒนาการของแบบแผนการผลิต (mode of production) และสรุปออกมาอย่างชัดเจน คือ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ซึ่งสรุปลำดับขั้นตอนของแบบแผนการผลิต ซึ่งจะก่อตัวเป็นรูปการจิตสำนึกทางสังคมอย่างเป็นระบบ มีแบบแผน และได้สรุปลำดับขั้นการพัฒนาสังคมมนุษย์ออกเป็น ๕ ขั้น ดังนี้ สังคมบุพพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม สังคมสังคมนิยม และ สังคมคอมมิวนิสต์

ลักษณะลำดับขั้นการพัฒนาสังคม ๕ ขั้นของมาร์กซ์ ยังเป็นที่ศึกษาและถกเถียงกันว่าเป็นความจริงหรือไม่ อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ การผลิตทำให้มนุษย์คิดหาวิธีการเอาชนะธรรมชาติและสร้างรูปแบบการผลิตขึ้น ความสัมพันธ์ทางการผลิต (relations of production) ทั้งหมดจะรวมกันเป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (economic structure) ของสังคม โดยมีโครงสร้างส่วนบน (superstructure) จิตสำนึกทางการเมือง (social consciousness) และแบบแผนการผลิต (mode of production) กำหนดกระบวนการทางสังคม.

เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงผลกระทบของการเก็บภาษีอากรต่อสังคม ก่อนอื่นจะได้ศึกษาเรื่องโครงสร้างสังคมก่อน เพื่อเข้าใจลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การก่อตัวของโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ซึ่งได้แก่ ระบบการเมือง และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะลักษณะพื้นฐานต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นตัวกำหนดทิศทางให้สังคมในช่วงใดช่วงหนึ่ง ดำเนินไปโดยมีแบบแผนที่แน่นอนพอสมควร และจะทำให้ได้เข้าใจถึงสาเหตุแห่งปัญหาและตัวปัญหาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

โครงสร้างสังคมไทย

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมมาช้านานแล้ว ความจริงระบบการผลิตแบบดั้งเดิมนับตั้งแต่มนุษยเล็กวิธีการดำรงชีวิตแบบพื้นฐาน คือ การล่าสัตว์ หรือเก็บของป่ามาบริโภค ก็คือการเกษตรกรรม ได้มีการพัฒนาในค่านายละเอียดของวิธีการผลิตหรือเทคโนโลยี (technology) ตลอดมา แต่เป็นการพัฒนาอย่างช้า ๆ ในค่านายละเอียด

พื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมไทยและรวมถึงสังคมเอเชียทั่ว ๆ ไป คือการเกษตรกรรมที่พึ่งตนเองเป็นหลัก ทำให้ระบบเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งตัวเอง (self-sufficient economy) เป็นการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เองในสังคม การซื้อขายแลกเปลี่ยนมีบทบาทสำคัญในแง่เศรษฐกิจ มีเพื่อการแลกเปลี่ยนของกินของใช้ที่จำเป็นบางอย่าง และเพื่อผลกำไรที่ไม่มากนัก ผลผลิตส่วนเกินมีไม่มาก แต่ก็จำเป็นที่จะต้องนำไปเสียดว้างสาอกรตามข้อกำหนดของทางราชการ ซึ่งอาจจะเสียในรูปผลผลิตหรือแรงงาน หรือทั้งสองอย่าง ดังนั้น ผลผลิต

ส่วนใหญ่จึงมีมูลค่าในการใช้สอย (use value) มากกว่าที่จะเป็นผลผลิตเพื่อให้มีมูลค่าแลกเปลี่ยน (exchange value)°

✕ ในสังคมที่มีการเกษตรกรรมเป็นพื้นฐาน ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการผลิตคือที่ดินและแรงงาน แต่เนื่องจากในสมัยก่อนที่ดินมีอยู่มาก กำนึงคนมีเพียงเล็กน้อยและอยู่อย่างกระจัดกระจาย เคลื่อนย้ายถิ่นง่าย ดังนั้น จึงมีความพยายามแก้ปัญหาโดยการหาวิธีการควบคุมกำลัคน เป็นเหตุให้รัฐก่อตัวขึ้นจนมีลักษณะที่เข้มแข็งสามารถวางรูปแบบทางการปกครองและสังคมใด ในระยะแรกการควบคุมกำลัคนยังไม่มีควมซับซ้อนมากนัก อาศัยการแบ่งตามกลุ่มเครือญาติหรือชนเผ่า ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจ สังคม ขยายตัวขึ้น จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารการปกครอง เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การควบคุมกำลัคนจึง

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มูลค่าในการใช้สอย (use value) หมายถึงคุณค่าของสิ่งของที่สามารถสนองความพอใจของบุคคลผู้ใช้ได้ มูลค่าแลกเปลี่ยน (exchange value) หมายถึงสิ่งของที่มีมูลค่าในการใช้สอย เป็นสิ่งทีผลิตมาจากแรงงาน เพื่อจุดประสงค์ในการแลกเปลี่ยน จาก จอห์น อีตัน, เศรษฐศาสตร์การเมืองภาคต้น, แปลโดย กำแหง อยู่เอี่ยม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุติ, ๒๕๓๒),

เปลี่ยนมาเป็นการแบ่งโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางอาชีพ ศาสนา หรือชนชั้นแทน^๑ นั่นคือ กระทำโดยการกำหนดโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ทำให้ เกิดการแบ่งคนเป็นชนชั้นต่าง ๆ^๒ กำหนดสิทธิและหน้าที่ตามสถานะทางสังคมเพื่อความสะดวกในการควบคุม

^๑Michael Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan," in Exploration in Early Southeast Asian History : The Origins of Southeast Asian Statecraft, ed. Kenneth R. Hall and John K. Whitmore (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1976), p. 205. อ้างถึงในอัญชลี สุสาย์ยันต์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่องานสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒.

^๒คำว่าชนชั้นหมายถึงหมู่ชนที่มีฐานะเดียวกันในวิถีดำเนินการผลิตของสังคม การศึกษาถึงกลุ่มชนในสังคมในลักษณะที่เป็นชนชั้น มาจากแนววิเคราะห์ประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการสังคมของ คาร์ล มาร์กซ์ ที่ว่า ในสังคมยุคสมัยหนึ่ง จะมีรูปแบบการผลิตหรืออยู่รูปแบบหนึ่ง (mode of production) รูปแบบนี้ขึ้นกับพลังการผลิต (power of production) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) ซึ่งหมายถึงสมรรถภาพแห่งการสร้างสรรค์ที่จำเป็นทางวัตถุของมนุษย์ และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นในการผลิตนั้น เป็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน John Eaton, Political Economy : A Marxist Textbook (New York: International Publishers, 1966), pp. 18-19.

ชนชั้นในสังคมไทยจึงอาจแบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น ๒ ชั้นด้วยกัน

คือ

- ๑. ชนชั้นผู้ปกครอง
- ๒. ชนชั้นผู้อยู่ใต้อำนาจการปกครอง

เป็นการแบ่งอย่างกว้าง ๆ ความหน้าที่ (function) ของแต่ละกลุ่มบุคคลในสังคม ชนชั้นผู้อยู่ใต้อำนาจการปกครองเป็นฐานของสังคม ทำหน้าที่ดำเนินการผลิต, ขอมอบสิทธิและผลประโยชน์บางประการของคุณให้แก่ชนชั้นผู้ปกครอง เพื่อให้ผู้ปกครองอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยให้ ดังนั้น ชนชั้นผู้ปกครองส่วนใหญ่จึงไม่ใ้ทำการผลิตเอง เป็นแต่เพียงผู้บริหารเท่านั้น เมื่อสังคมขยายขึ้นรูปแบบการปกครองก็พัฒนาซับซ้อนขึ้น การพัฒนาโครงสร้างส่วนบน คือองค์กรทางการเมือง ความคิดทางศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี ก็ถูกกำหนดขึ้นและพัฒนาไปอย่างซับซ้อน สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องกำหนดความคิดและวิถีชีวิต (thought and way of life) ของบุคคลในสังคม

ในสังคมไทย อาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา จนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ก่อนการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีแบบแผนการผลิตแบบระบบศักดินา^๑ แม้ว่าในรายละเอียดจะมีความเข้มข้นและความแตกต่างกันไปบ้างตามยุคสมัย

^๑ คำว่าระบบศักดินา ยังเป็นปัญหาที่ตีความแตกต่างกันอยู่ว่าเป็นอย่างไรแน่ เช่น เชื่อว่าเป็นระบบที่กำหนดสิทธิและหน้าที่ของเจ้านาย ขุนนาง และไพร่บ้างกลุ่มเชื่อว่าเป็นระบบที่ว่าด้วยกรรมสิทธิ์และอำนาจในการครอบครองที่นาของบุคคล บางกลุ่มเชื่อว่าเป็นอำนาจในการครอบครองที่ดินและผลประโยชน์จากที่ดิน ฤๅงสรรค์ ชนะพรพันธุ์, สังคมกับเศรษฐกิจ หนังสืออ่านประกอบการศึกษาวิชาสังคมกับเศรษฐกิจ (มธ. ๑๒๔) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๗๗ - ๒๗๘.

สังคมไทยมีการแบ่งแยกชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครองอย่างเด่นชัด ชนชั้นปกครองซึ่งได้แก่พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนางต่างก็มีสิทธิในการครอบครองที่ดินรวมไปถึงผลผลิตจากที่ดิน และกำลังคนที่ทำกินบนผืนดินนั้น^{๑)} แต่เนื่องจากที่ดินมีจำนวนมาก ความสำคัญจึงมาอยู่ที่กำลังคนซึ่งมีน้อยกว่า ดังจะเห็นได้จากการสงครามในสมัยก่อน มุ่งเน้นความสำคัญในเรื่องการกวาดต้อนผู้คน การกำหนดอาณาเขตเป็นไปเพื่อความสะดวกในการควบคุมกำลังคน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในระบบการบริหารจึงเน้นที่การควบคุมกำลังคนที่ปรากฏในพระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง^{๒)} ซึ่งเชื่อกันว่าประกาศใช้ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑ - ๒๐๓๑) แห่งอาณาจักรอยุธยา หรือแม่ในมังรายศาสตร์^{๓)} ซึ่งถือกันว่าเป็นกฎหมายของพระเจ้ามังราย กษัตริย์ล้านนา ชาวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กฎหมายเหล่านี้จะระบุชัดเจนถึงลำดับชั้นของการควบคุมกำลังคน

^{๑)}ดูรายละเอียดใน สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: ชมรมหนังสือแสงตะวัน, ๒๕๑๔), หน้า ๓๑ และ ๑๔๗ - ๑๔๘. และ อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่...", หน้า ๓๗.

^{๒)}ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, ๒๕๒๑).

^{๓)}ดูรายละเอียดใน มังรายศาสตร์ ประเสริฐ ณ นคร เรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑).

เริ่มตั้งแต่ไพร่ หัวหมื่น นายกอง จนถึงขุนนางที่มีตำแหน่งสูงขึ้นไป ทั้งนี้ โดยถือว่าพระมหากษัตริย์อยู่เหนือการกำหนดศักดินา และเป็นผู้พระราชทานศักดินา แก่ทุกคน ดังนั้น สิทธิอำนาจของพระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นทั้งเจ้าของที่ดิน และ เจ้าชีวิต^(๑) ทรงเป็นเจ้าของที่ดิน ในแง่ที่ว่าแผ่นดินและผลประโยชน์ทั่วทั้งอาณาจักร เป็นของพระองค์ จะพระราชทานให้บุคคลอื่น เข้าครอบครองทำมาหากิน หรือจะทรง เรียกคืนเมื่อใดก็ได้ ในแง่ที่ทรงเป็นเจ้าชีวิต หมายความว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกคนในสังคม สามารถกำหนดการอยู่การตายของคนอื่นได้^(๒) แม้ว่าตาม ทฤษฎี อำนาจของพระมหากษัตริย์จะมีมากมายท่วมท้นเพียงใด พระองค์ก็ไม่สามารถ จะดำเนินไปโดยลำพังได้ พระองค์จำเป็นต้องประสานประโยชน์กับพระราชมารดา และขุนนาง เพื่อที่จะได้ทำหน้าที่เป็นแกนหรือจักรกลที่จะดำเนินระบบสังคมดังกล่าว นี้ ด้วยเหตุนี้ ในกลุ่มของชนชั้นผู้ปกครอง จึงอาจรวมพระราชมารดาและขุนนางให้อยู่ ในกลุ่มนี้ด้วย สถานะของขุนนางก็ลดหลั่นกันไปตามความสามารถและหน้าที่ที่ต้อง กระทำ^(๓)

^๑ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมสมัยอยุธยา", ประวัติศาสตร์และ การเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๔๘.

^๒พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๑.

^๓ศักดินาตามที่ระบุในกฎหมายตราสามดวง ศักดินาของระดับขุนนาง จะอยู่ในช่วงระหว่างศักดินาตั้งแต่ ๒๕ ขึ้นไปถึง ๑๐๐,๐๐๐ ซึ่งเป็นศักดินาของ มหาอุปราช ส่วนผู้อยู่ใต้การปกครอง มีศักดินาอยู่ในช่วงระหว่าง ๕ - ๒๕.

ส่วนฐานของระบบสังคมศักดินา คือชนชั้นผู้อยู่ใต้อำนาจปกครอง ไค้แก่ไพร่ ทาส ทั้งหลาย ที่มีพันธะติดอยู่กับที่ดิน ซึ่งจะคงทำการผลิต เช่น ทั่วไร่ไถนา หาดของป่า ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่า ผลผลิตภายในสังคมเกือบทั้งหมดได้มาจากแรงงานของไพร่ทาส ไพร่ทาสจะต้องอยู่ภายใต้สังกัดมูลนาย เพื่อความสะดวกในการส่งต่อผลผลิตไปยังมูลนาย นอกจากนี้ ไพร่ยังมีพันธะที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ไปทำงานให้มูลนายและพระมหากษัตริย์ด้วยโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน และในระยะที่ถูกเกณฑ์แรงงาน ไพร่ต้องนำอาหารและเครื่องใช้ของคนไปด้วย

๒) จากสภาพเช่นนี้ จะเห็นได้ว่าในแบบแผนการผลิตแบบศักดินา พระมหากษัตริย์เป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ที่ดินและแรงงาน โดยผ่านกลไกของอำนาจอรัฐ ซึ่งอาศัยพระราชาวงศ์และขุนนางมาทำหน้าที่ดำเนินการในการผลิต เพื่อผูกฉิมผลผลิตและแรงงานจากประชาชนไปสู่รัฐ ในรูปของการเกณฑ์แรงงาน และการเสียส่วยสาอากร^๑ ในแบบแผนการผลิตเช่นนี้ สถาบันพระมหากษัตริย์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประนีประนอมกับขุนนางในลักษณะการประสานประโยชน์กัน ด้วยเหตุนี้ ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงมอบหมายอำนาจส่วนหนึ่งให้กับขุนนางทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น เพื่อรวบรวมผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลาง และให้ขุนนางได้มีโอกาสแสวงหา

^๑Barry Hindes and Paul Q. Hirst, Pre-Capitalist Modes of Production (London: Roulledge & Kegan Paul, 1975), p. 195. อ้างถึงใน สิริลักษณ์ สักดิ์เกรียงไกร, "ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๘.

ผลประโยชน์ให้ตนเองด้วย ทั้งนี้เพราะในสมัยแรก ๆ พระมหากษัตริย์ยังไม่มี
ผลตอบแทนแก่ขุนนางในรูปเงินเคื่อนอย่างในปัจจุบัน จึงต้องให้ในรูปของโอกาสที่
จะแสวงหาความมั่งคั่งเอง

ลักษณะการปกครองการ เมือง

นับตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือได้ว่าเป็นยุคที่มีการปกครองแบบอาณาจักร คือประกอบด้วยเมืองหลวงซึ่งถือเป็นศูนย์กลางอำนาจ และมีเมืองบริวารอีกหลายเมือง แต่ละเมืองมีความสมบูรณ์ในตัวเอง ทั้งนี้ เนื่องมาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เป็นแบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ (self-sufficient economy) ทำให้ภายในสังคมมีพอกินพอใช้ ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยสินค้าจากต่างเมืองมากนัก นอกจากสินค้าบางชนิดที่หายากจริง ๆ ในท้องถิ่น และเป็นสิ่งจำเป็นจะต้องมี เช่น เกลือ ฯลฯ ดังนั้น แต่ละเมืองจึงขึ้นอยู่กับตัวเอง

ลาดูแบร์บันทึกว่ารายได้ของข้าหลวง นอกจากจะได้จากของกำนัลจากพระมหากษัตริย์ ยังมีภาษีที่เรียกเก็บจากที่นาครึ่งหนึ่ง ทรัพย์สินที่ถูกริบตามกฎหมาย ร้อยละ ๑๐ ของจำนวนค่าปรับ ภาษีที่เก็บจากเรือสินค้าในเขตหัวเมืองชายทะเล ภาษีพิเศษที่เรียกเก็บจากประชาชน นอกจากนี้ ข้าหลวงยังถือสิทธิพิเศษในการปกครองหัวเมือง ดำเนินการค้าเลียนแบบพระมหากษัตริย์ ทั้งยังได้รับอนุญาตให้ไพร่หลวงมาช่วยทำงานเป็นคนเรือและทำงานอื่น ๆ อีกด้วย โดยปกติ ตำแหน่งข้าหลวงมักสืบทอดไปถึงบุตรชายข้าหลวงคนเก่าด้วย ดังนั้นการทำราชการจึงสามารถแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์ให้แก่ตระกูลได้ ดูรายละเอียดใน สันต์ พ.

โกมดบุตร (แปล), จดหมายเหตุลาดูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑ (พระนคร: สำนักพิมพ์ภาวหนา, ๒๕๖๐), หน้า ๘๓.

ตัวเอง ผลผลิตส่วนเกิน (surplus value) ทั้งในรูปวัตถุ ผลประโยชน์ และ
แรงงาน ถูกส่งตรงไปยังเมืองหลวง ซึ่งถือว่าเป็นผู้ควบคุมอาณาจักรอีกทีหนึ่ง

ลักษณะอำนาจทางการเมืองการปกครอง จึงมีเข้มข้นเฉพาะเมืองหลวง
และเมืองบริวารที่ใกล้ชิด และค่อย ๆ เจือจางลงไปในเมืองรอบ ๆ นอก ชาวยุโรป
เกอทรคีรี ได้เปรียบเทียบลักษณะอำนาจ เช่นนี้ว่าเป็นอำนาจแบบแสงเทียน^๑ ที่มี
ความเข้มข้นตรงกลาง แล้วย่อย ๆ จางหายไป ทั้งนี้ เนื่องจากว่าการควบคุมอำนาจ
อาศัยความสามารถในการทหารและความเข้มแข็งของอาณาจักร เท่านั้น ทรายใดที่
อาณาจักร เข้มแข็งจะสามารถรักษาพื้นที่ (อาณาเขต) และความสัมพันธ์ระหว่างเมือง
ต่าง ๆ ไว้ได้ แต่เมื่ออ่อนแอลง ก็อาจสูญเสียอำนาจและอิทธิพลในเมืองเหล่านั้นไป
และอาจกลับเข้าไปมีอิทธิพลใหม่เมื่อเข้มแข็งขึ้นอีก เมืองเล็ก ๆ ถ้าเข้มแข็งขึ้นก็
สามารถตั้งตัวเป็นใหญ่ได้ หรือไม่ก็ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองใหญ่ คือ ถ้า
เมืองใหญ่เมืองหนึ่งหมดอำนาจลง ก็อาจต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอีกเมือง ลักษณะ
นี้อาจศึกษาได้จากกรณีเมือง เชียงใหม่ที่ถูกแย่งชิงอิทธิพลระหว่างพม่าและไทยตลอดมา
จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงสามารถรวมเข้ามาอยู่
ในอาณาจักรไทยได้จริง ๆ หรือกรณีหัวเมืองภาคอีสานที่ถูกแย่งชิงอำนาจระหว่าง
ลาวช้างกับไทย

จากพื้นฐานทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองดังกล่าว ทำให้การจัด
องค์กรทางการเมือง เป็นไปในลักษณะดังนี้

๑. ตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย-สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอาณาจักร
อยุธยา (พ.ศ. ๑๘๘๑) ลักษณะสังคมยังไม่ซับซ้อนนัก การจัดองค์กรการปกครอง

^๑ชาวยุโรป เกอทรคีรี, "คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ไทย, (คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภาคต้น ปีการศึกษา ๒๕๑๖ .I (อัครสำเนา)

เป็นไปในรูปเมืองหลวง เมืองลูกหลวง ส่วนหัวเมืองที่ไกลออกไป เรียกว่าเมืองพระยามหานคร ในด้านการปกครอง เมืองหลวงจะปกครองเมืองลูกหลวงโดยตรง ในฐานะวงราชการนี้ โดยปกติจะมี ๔ เมือง กรมทั้ง ๔ ทิศ ส่วนเมืองพระยามหานครจะถูกปกครองในฐานะรัฐอิสระ แต่ต้องสวามิภักดิ์ต่อเมืองหลวง^๑ โดยการส่งบรรณาการหรือคนไ้เงินต้นไม้ทอง

๒. ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ-พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ยังอาศัยแบบแผนทำนองเดียวกับสมัยสุโขทัยนั่นเอง โดยเฉพาะรูปแบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ที่ปรับปรุงขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงถึงวิถีแห่งความเชื่อแบบเทวราชาที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยอย่างลึกซึ้ง^๒ ความคิดนี้สนับสนุนการเพิ่มพูนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในพระราชอาณาจักรอย่างกว้างขวาง^๓ ทำให้ฐานะพระมหากษัตริย์แบบสมมุติเทพเด่นชัดขึ้น และทำดาบสิ้นฐานความ

^๑กวอริช เวลด์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และ ยุทธ ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๖๑ - ๑๖๘.

^๒สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ", ประวัติศาสตร์และการเมือง..., หน้า ๑๑ - ๑๒.

^๓กวอริช เวลด์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๓๘๕ - ๓๘๐.

สัมพันธ์กันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มาเป็นนายกับไพร่

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการปกครองที่เปลี่ยนแปลงใหม่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นรากฐานของรูปแบบการปกครองไทยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าพิจารณาโดยพื้นฐานความคิดทางการปกครองนั้นไม่แตกต่างกันกับรูปแบบการปกครองแบบเมืองหลวง-เมืองลูกหลวง เพราะในแบบแผนการปกครองเช่นนี้ ประชาชนยังคงเป็นผู้ผลิตอยู่ฝ่ายเดียว โดยผู้ปกครองเป็นฝ่ายอ่านน่วยการบริหารการเคลื่อนย้ายผลผลิตไปสู่ส่วนบน เพียงแต่การปกครองแบบใหม่ทำให้ระบบหลักกินน้ำมันทองจริงจังขึ้น และแบ่งแยกชนชั้นปกครองกับผู้ใต้การปกครองอย่างชัดเจน ทำให้ประชาชนในสังคมมีลักษณะที่ติดอยู่กับชนชั้นดั้งเดิกว่าเนิ่น เพื่อที่จะได้เข้าใจลักษณะการเคลื่อนย้ายผลผลิตอย่างชัดเจนขึ้น สมควรจะได้กล่าวในรายละเอียดของการบริหารราชการ

ระบบการบริหารราชการที่ใช้ จากทำเนียบศักดินาที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง แสดงให้เห็นการแบ่งแยกการบริหารราชการออกเป็นสองฝ่ายคือ ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ที่เรียกว่า สมุหพระกระชาโทมและสมุหนายก โดยมีการตั้งกรมกองต่าง ๆ ทำหน้าที่บริหารราชการ แต่การแบ่งนี้ไม่ได้แยกงานกันโดยเด็ดขาด เพราะเมื่อเกิดสงคราม ทั้งทหารและพลเรือนก็ต้องทำการรบเหมือนกัน ตามหลักการเดิมถือว่า บรรดาคนทั้งหลายต้องเป็นทหารด้วยกันหมด^๒

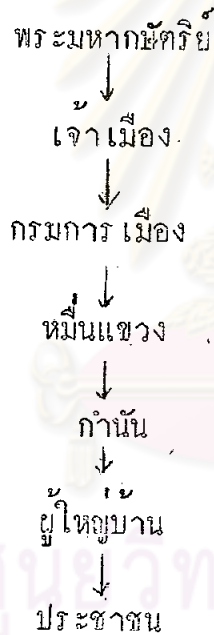
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๒สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครอง..., หน้า ๑๘.

ลักษณะการบริหารราชการพลเรือน จัดเป็น ๔ แผนก คือ เมือง_วัง
คั้ง นา รวมเรียกว่าจตุสดมภ์

ในการปกครองของหัวเมือง ก็เป็นการจำลองรูปแบบการปกครองส่วน
กลางไปใช้นั่นเอง แต่ก็มี ความแตกต่างไปบ้างตามความเหมาะสมของแต่ละเมือง
หน้าที่สำคัญของ เจ้าเมือง คือทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์
คอยกราบบังคมทูลรายงานสภาพและเหตุการณ์ในหัวเมือง และดูแลทุกข์สุขของ
ราษฎร

เขียนเป็นแผนผังการปกครองได้ดังนี้

ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครอง.... หน้า ๑๘ - ๒๑. และ ควอริช เวลส์, การบริหารและการปกครอง...., หน้า ๑๒๕ - ๑๒๗.

โครงสร้างการปกครองนี้ ใช้เป็นหลักในการบริหารทั้งทางด้านการปกครองและการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ตามทฤษฎี ผู้ปกครองมีหน้าที่ในการบังคับทุกข์บำรุงสุขให้ราษฎร โดยได้รับผลตอบแทนเป็นแรงงานและส่วยสาอากร แต่ในทางปฏิบัติ อาศัยโครงสร้างนี้ ผู้ปกครองสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากราษฎรได้อย่างมาก ทั้งนี้เพราะ มีปัจจัยหลายประการที่ทำให้เกิดการยอมรับในสถานภาพและหน้าที่ นั่นคือ การกำหนดทางสังคม ซึ่งเกิดจากการสร้างความคิดหรือความเชื่อให้ยอมรับในสถานภาพของคนแต่ละชนชั้น โดยผ่านทางความคิด ความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี ที่ทำสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน จนเกิดการยอมรับเป็นแบบแผนของคนในสังคม สำหรับประเด็นนี้จะได้อธิบายโดยละเอียดต่อไป

อย่างไรก็ดี จากโครงสร้างอำนาจดังกล่าว จะเห็นได้ว่าผู้ที่จะได้รับประโยชน์อย่างมากที่สุดก็คือผู้ปกครอง ในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งในลักษณะจักรวาทีน ดังนั้น การตอบสนองถวายผลประโยชน์ต่าง ๆ สุดท้ายจึงมีจุดมุ่งหมายมาสู่พระมหากษัตริย์นั่นเอง ซึ่งพระองค์ทรงสามารถดำเนินการบริหารทุกอย่างได้ แต่ในทางปฏิบัติ พระองค์จำเป็นต้องพึ่งพิงอำนาจของขุนนางในระบอบรอง ๆ ลงมา โดยเฉพาะในส่วนภูมิภาค จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยอิทธิพลหรืออำนาจของขุนนางท้องถิ่น ดังได้กล่าวแล้ววาระบบการปกครองสมัยโบราณ อำนาจทางการ เมืองมีลักษณะประจุกดังแสงเทียน การครอบครองพื้นที่ได้ มิได้หมายความว่าจะทำให้อาณาบริเวณเหล่านั้นตกอยู่ใน

ศึกษารายละเอียดเรื่องลักษณะการปกครองได้จาก ม.ร.ว. อคินรพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๔๖ - ๑๕๕.

อำนาจของอาณาจักรศูนย์กลางอย่างแท้จริง การรวมกันเป็นชาติเดี๋ยวยังไม่ปรากฏ
 เพิ่งจะเริ่มในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 ดังนั้น การที่อาณาจักรต่าง ๆ ยอมรับอำนาจก็เป็นเพราะสาเหตุทางการเมืองเท่านั้น
 พระมหากษัตริย์จึงต้องแบ่งปันผลประโยชน์กับชนชั้นปกครองในระดับถัดลงมา แม้ทาง
 ทฤษฎีจะทรงมีอำนาจเต็มที่ แต่ในทางปฏิบัติ พระองค์จำเป็นต้องระมัดระวังรักษา
 อำนาจให้ได้ เพราะอาจถูกท้าทายอำนาจโดยง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากขุนนาง
 ที่ใกล้ชิดกันอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาที่ว่าในการเปลี่ยน
 ราชวงศ์ คนที่ก่อการมักเป็นนายทหารหรือพระบรมวงศานุวงศ์นั่นเอง เพราะมีความ
 ใกล้ชิด และพอจะประเมินกำลังกันได้

ด้วยเหตุนี้ จึงมีการแบ่งปันผลประโยชน์กัน โดยให้ทางเจ้าหน้าที่ยุติธรรม
 ลงไปรวบรวมผลประโยชน์ส่วนกลางตามอัตรากำหนด ที่เหลือถือเป็นผลประโยชน์
 ของขุนนาง นอกจากนี้ ขุนนางมักอาศัยสิทธิพิเศษจากการเป็นผู้ปกครองแสวงหา
 ผลประโยชน์ การปกครองหัวเมืองแต่เดิมจึงเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า ระบบ-
 กินเมือง หรือตอนหลังเปลี่ยนเป็น "วาราชการเมือง" ซึ่งถือว่า

ผู้เป็นเจ้าเมือง ต้องทำกิจธุระของตนมาประจำทำการปกครองบ้านเมือง
 ให้ราษฎรอยู่เป็นสุขปราศจากภัยอันตราย ราษฎรก็ต้องตอบแทนคุณเจ้าเมือง
 ด้วยการออกแรง ช่วยทำการงานในบาง หรือแบ่งสิ่งของซึ่งหามาหาได้ เช่น
 ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น อันมีเหลือใช้ให้เป็นของกำนัล ช่วยอุปการะมิให้
 เจ้าเมืองต้องเป็นห่วงในกรหาเลี้ยงชีพ ราษฎรมากช่วยกันช่วยคนละเล็ก
 คนละน้อย เจ้าเมืองก็เป็นสุขสบาย รัฐบาลในราชธานีไม่ต้องเสียดู จึงให้
 ราชการมีเนียมในการต่าง ๆ ที่ทำในหน้าที่เป็นตัวเงินสำหรับใช้สอย กรมการ
 ซึ่งเป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง ก็ได้รับผลประโยชน์ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ลดลง
 ตามศักดิ์...๑

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล
 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอรุณกรະวีสุนทร ณ สุสานหลวง
 วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๐๓), หน้า ๒๔ - ๒๕.

ทอมาส ประโยชน์ ที่ เจ้า เมือง ไคร้ รับ ไม่ เพียง พอ ต้อง คิด หา ผล ประ โยชน์
เพื่อ เพิ่ม พูน ทรัพย์ โดย การ ทำ ไร ไถ นา ค้า ขาย ฯ ฉะ โอกาส นี้ จึง สามารถ อาศัย
ตำแหน่ง หน้าที่ ในการ แสวง หา ผล ประ โยชน์ ได้ เต็ม ที่ เช่น กรณี ที่ เจ้า เมือง รับ ทำ ภาษี
อากร เอง ทั้ง จะ ได้ กล่าว ถึง รายละเอียด ใน หัวข้อ เรื่อง วิธี การ จัด เก็บ ภาษี อากร
การ กำหนด ความ คิด ทาง สัง คัม

ปัจจัยที่มีส่วนกำหนดให้ยอมรับสภาพสังคมที่มีโครงสร้างอันประกอบด้วยชนชั้น
 ต่าง ๆ นั้น คือแนวความคิดทางสังคมที่มีศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี เป็นตัวกำหนด
 ความคิดหลายอย่างได้กลายมาเป็นแนวปฏิบัติและก่อให้เกิดแบบแผนทางสังคม
 ความคิดเหล่านี้ โดยพื้นฐานเกิดขึ้นเนื่องจากความอ่อนแอและความไม่รู้ของมนุษย์
 ดังนั้น จึงยอมรับคนที่สามารถควบคุมสังคมและตอบข้อสงสัยต่าง ๆ ได้ ด้วยเหตุนี้
 ในสังคมยุคแรกเริ่มผู้ที่นับพาทสำคัญคือหมอผี หรือผู้ที่มีอิทธิพลทางศาสนา จากการ
 ยอมรับลักษณะนี้ส่งผลต่อการจัดรูปสังคมในสมัยต่อมาด้วย

สังคมไทย อาจจำแนกลักษณะความเชื่อ ความคิด ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนด
 ความคิดได้เป็น ๓ ประการ คือ .

๑. ความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ
๒. ความคิดทางศาสนาพุทธ
๓. ความคิดทางศาสนาพราหมณ์

ในความคิดหลักทั้ง ๓ ประการนี้ ความคิดทางพุทธศาสนาปรากฏเด่นชัด
 ที่สุด ในลักษณะที่เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต และเป็นโครงสร้างหลักของศาสนา
 ที่นิยมนับถือกัน แมว่าประชาชนจะยอมรับศาสนาพุทธเป็นความคิดหลัก แต่ก็ไม่อาจทิ้ง
 ความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ (supernatural) ได้ เพราะมนุษย์ไม่อาจ
 เข้าใจปรากฏการณ์ทุกอย่าง จึงเชื่อกันว่าเกิดจากพลังอำนาจลึกลับบันดาลให้เป็น
 เมื่อศาสนาไม่อาจตอบปัญหาบางอย่างได้อย่างชัดเจน จึงเกิดการยอมรับแนว

ความคิดเก่าที่เชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ โดยนำมาผสมผสานกับแนวความคิดใหม่
อย่างผสมกลมกลืนกับทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์

หลักการสำคัญทางศาสนาพุทธที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิด คือ ความเชื่อ
เรื่องบุญกรรม หลักสำคัญของศาสนาพุทธมุ่งให้ปฏิบัติถึงที่สุดแห่งความสุข คือ
ความหลุดพ้น กรรมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายนี้ หลักปฏิบัติในเรื่อง
กรรม มุ่งให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ความเชื่อในเรื่องกรรมสัมพันธ์กับเรื่อง
การเวียนว่ายตายเกิด หรือการอยู่ในวัฏสงสาร การบรรลุถึงความหลุดพ้นจำเป็น
ต้องบำเพ็ญบุญบารมี^๑

ความคิดหลักดังกล่าวนี้ ส่งผลให้ประชาชนไม่คิดหวังในชาติปัจจุบันเพราะ
เชื่อว่าชาตินี้เกิดมาเพื่อชดใช้กรรม และชาตินี้ไม่ใช่ชาติสุดท้ายก่อนการหลุดพ้น
จึงมุ่งบำเพ็ญบุญด้วยวัตถุ เพื่อหวังผลตอบแทนที่จะได้มากกว่าการทำบุญหลายเท่า เพื่อ
สถานภาพที่ดีกว่าในชาติหน้า ความคิดลักษณะนี้มีผลอย่างยิ่งต่อการกำหนดสถานะ
บุคคล^๒ ทำให้บุคคลยอมรับสถานภาพทางสังคมของตนเองว่าเป็นไปตามกรรมที่
สะสมมาแต่ชาติก่อน

^๑ อัจฉรา กาญจนันท์, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๔)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๘ - ๒๑.

^๒ บัณฑิต อ่อนคำ, เก็บความจาก L.M. Hanks, Jr., "Merit and
Power in the Thai Social Order", American Anthropologist,
64: 6, December, 1972. จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
(กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, กันยายน ๒๕๑๙),
หน้า ๓๓.

ความคิดเช่นนี้เป็นประโยชน์ต่อฝ่ายปกครองมาก เพราะนอกจากประชาชน จะยอมรับสถานภาพของตนเองแล้ว ยังยอมรับสถานภาพของผู้ปกครองด้วย โดยมี เงื่อนไขว่าผู้ปกครองต้องยึดมั่นในหลักธรรม ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์จึงดำรง พระองค์เป็นธรรมราชา ต้องทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม สังฆวัตต ๔ และ จักรวรรดิวรรต ๑๒^๑ ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงอุปถัมภ์ศาสนา โดยการเอื้ออำนวย ประโยชน์และความสะดวกให้กับสถาบันสงฆ์ ในการสังคายนาพระไตรปิฎก ทนุบำรุง พระภิกษุสามเณร บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม อุทิศที่ดินและแรงงานให้วัด^๒

ลักษณะการรับความคิดศาสนาพราหมณ์ ไม่ได้รับอย่างเป็นแบบแผนที่เคร่งครัด แต่จะแทรกอยู่ในความคิด การปฏิบัติพิธีกรรม ซึ่งจะเข้ามาผสมกลมกลืนกับความคิด พุทธศาสนาและความเชื่อเก่าได้เป็นอย่างดี อิทธิพลความคิดพราหมณ์ที่สำคัญที่สุด ได้แทรกซึมอยู่ในความคิดทางการ เมืองที่เรียกว่าลัทธิเทวราชา ซึ่งเปลี่ยนสถานะของ ผู้ปกครองในฐานะสามัญชน ให้กลายเป็นสมมุติเทพ เปรียบเสมือนเทพเจ้าจุติลงมา หรือสืบเชื้อสายจากเทพเจ้า พระราชโองการกลายเป็นเทวโองการซึ่งมนุษย์ไม่อาจ ทัดแย้ง ปฏิเสธ หรือวิพากษ์วิจารณ์ได้^๓ พิธีกรรมมีบทบาทสำคัญในการรักษาสถานะ เทวราชา ดังจะเห็นได้จากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

^๑ ทั้งหมดนี้เป็นธรรมเนียมสำหรับนักปกครอง ศึกษารายละเอียดได้จาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส, "ทศพิธราชธรรมจรณาติกถา" ใน จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระวชิรเกล้าศรีสุนทรมหาวชิราวุธ (พระันคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรณาการ, ๒๔๖๖), หน้า ๕๔ - ๗๕.

^๒ อัจฉรา กาญจนเมธีย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา..." หน้า ๓๕.

^๓ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมสมัยอยุธยา", ประวัติศาสตร์และการเมือง... หน้า ๕๘ - ๕๙.

ปัจจัยทางวัฒนธรรมนี้มีความสำคัญ (อัญตฺย) ในการกำหนดรูปแบบสังคม การยอมรับในความแตกต่างกัน ในสังคมไทย ความคิดทั้งหลายอยู่ภายใต้รูปแบบหลักของศาสนาพุทธโดยยอมรับความคิดอื่นเข้ามาผสมผสานด้วยอย่างกลมกลืน ลักษณะศาสนาพุทธที่เชื่อต่อกันในสังคมไทย ไม่ใช่การนับถือแก่นแท้ของศาสนา หากเป็นการนับถือกรอบโครงนอกของศาสนา ส่วนรายละเอียดเป็นเรื่องของการจัดสถาบัน การยอมรับความคิดอื่น ๆ ที่สามารถสร้างความสบายใจและอำนวยความสะดวกให้ได้มากกว่า จึงสามารถเห็นตัวอย่างในประวัติศาสตร์ได้หลายครั้งว่า คนไทยที่นับถือศาสนาพุทธนิยมเลี้ยวไสศกด้วยกรพนั้น เชื่อถือเรื่องภูติผีปีศาจ เชื่อการทำนายทายทักโชคชะตา บางครั้งอาจเชื่อในอิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย หลายคนพยายามทำบุญเพื่อหวังความสบายในชาติต่อ ๆ ไป ทำบุญเพื่อสร้างความยอมรับในหมู่นั่นจะนำไปสู่ประโยชน์ทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และจำเป็นจะต้องมีความแตกต่างระหว่างชนชั้น

การแบ่งชนชั้นในสังคม

ชนชั้นในสังคมไทย^๑ อาจแบ่งอย่างกว้างออกได้เป็น ๒ ชั้น คือ

๑. ชั้นผู้ปกครอง
๒. ชั้นผู้อยู่ใต้การปกครอง

๑. ชั้นผู้ปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ทำหน้าที่ในการควบคุมและบังคับบัญชากำลังคนทั้งที่เป็นไพร่และทาส

^๑ชนชั้นในสังคมไทย ไม่ได้มีการแบ่งแยกอย่างชัดเจนเหมือนในสังคมที่กำหนดให้มีการแบ่งวรรณะอย่างในอินเดีย ชนชั้นในสังคมไทยเป็นการแบ่งตามความแตกต่างของอำนาจและสถานะทางสังคม.

หรือที่เรียกกันว่ามูลนาย สถานะทางสังคมของมูลนายมีลักษณะลอร์ดชั้นที่ลงมา ความสำคัญโดยใช้ศักดินาเป็นเครื่องกำหนดสิทธิ หน้าที่ และสถานะ การบังคับบัญชา เริ่มจากชั้นผู้น้อยซึ่งจะอยู่ใต้งับบัญชาของมูลนายระดับชั้นที่สูงกว่า ซึ่งก็จะอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของมูลนายระดับที่สูงกว่าอีกทีหนึ่ง มูลนายระดับ สูงสุดคือพระมหากษัตริย์ หน้าที่ของมูลนายนอกจากจะบังคับบัญชากฎหมายไพร่แล้ว ยังมีหน้าที่ในการให้ความคุ้มครองและให้ความช่วยเหลือแก่ไพร่ ในกลุ่มของมูลนาย ยังอาจแบ่งออกได้อีกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

ก. กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า เจ้านาย หรือเจ้า กลุ่มนี้เป็นมูลนายโดยกำเนิด แม้ว่าจะไม่ได้รับราชการก็มีสิทธิเป็นมูลนาย ไปตลอดชีวิต นอกจากพระมหากษัตริย์จะมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนแปลง

ข. กลุ่มขุนนางข้าราชการ มีโอกาสเป็นมูลนายด้วยตำแหน่งทาง ราชการ กลุ่มนี้ไม่จำเป็นต้องมีกำเนิดเป็นเจ้า สามารถส่งเสริมฐานะของตนได้ด้วยการเข้ารับราชการ ซึ่งจะมีการกำหนดศักดินา สิทธิ อำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบ ตลอดจนผลประโยชน์ตามตำแหน่งที่ดำรงอยู่โดยเฉพาะ เป็นการยากที่คนธรรมดาจะมีโอกาสเข้าไปในระบบราชการได้ คนที่จะเข้าไปได้ก็ต้องเป็นคนที่มีเชื้อสายจากตระกูลขุนนางนั่นเอง แต่กฎเกณฑ์ก็มีการยืดหยุ่นกันอยู่บ้าง เมื่อมีปัญหาขาดแคลนกำลังคน หรือกำลังสูง ข้าราชการ จำเป็นที่จะต้องไม่เคร่งครัดกับคุณสมบัติที่กำหนดมากนัก ใครงานดี สิ่งไหนได้ชัดเจนก็ อารจะเข้าไปได้ต้องผ่านความเห็นชอบของ อัครมหาเสนาบดีหรือจตุสดมภ์ก่อน โอกาสที่คนธรรมดาจะได้รับการยอมรับจึงมีโอกา สเป็นไปได้น้อยมาก

ในกลุ่มขุนนางเองก็มีหลายระดับชั้น มูลนายระดับสูง เป็นกลไกสำคัญ ของพระมหากษัตริย์ในการควบคุมสังคม บุคคลกลุ่มนี้อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์มาก ดังนั้น จึงได้รับผลตอบแทนอย่างมากมาย ทั้งต่อตนเองและครอบครัว ทั้งนี้ เพื่อผูกใจให้ทำงานอย่างเต็มที่ และพอใจใน

สถานะของคน แต่หลายครั้งที่ระบบก็โกล่กลายมาเป็นปัญหาสำคัญในการรักษาอำนาจของพระมหากษัตริย์ จากการท้าทายอำนาจของเหล่าขุนนาง เนื่องจากขุนนางสามารถคุมกำลังคนและอาวุธได้จำนวนมาก ถ้าพระมหากษัตริย์อ่อนแอ ซึ่งมีโอกาสอยู่มากที่จะก่อการยึดอำนาจและตั้งคนเป็นใหญ่ได้ ดังที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในสมัยอยุธยา ดังนั้น จึงมีการกำหนดบทลงโทษอย่างหนักสำหรับผู้ที่ก่อการกบฏ ดังในพระไอยการกบดศึก นอกจากนี้ ยังได้กำหนดการวางตัวของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในกฎหมายเขียนมาเพื่อควบคุมบทบาทของขุนนางชั้นผู้ใหญ่

ส่วนขุนนายระดับล่าง ได้รับความแต่งตั้งจากขุนนายระดับสูงซึ่งจะได้กราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงรับทราบอีกทีหนึ่ง

ค. กลุ่มบรรพชิต ประกอบด้วยภิกษุ สามเณร พราหมณ์ คำปะชาวกุุ่มนี้ เป็นกลุ่มพิเศษไม่ได้อยู่ในระบบการเมืองโดยตรง เพราะถือเป็นฝ่ายสงฆ์พิจารณาจากสถานะทางสังคม กลุ่มนี้มีสถานะใกล้เคียงกับขุนนาย เพราะไม่ต้องถูกชักไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ด้อยศักดิ์น้อยกว่าคนธรรมดา ทั้งที่มีกำหนดอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง กำหนดศักดิ์ภิกษาของบรรพชิตจากเสมอมา^๑ ๑๐๐ ถึง ๒,๔๐๐ ตามลำดับชั้นความสำคัญ^๒ นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังมีไพร่ชั้นสังกัดเรียกว่า เลกวัด ซึ่งประกอบด้วยข้าพระกับโยมสงฆ์ ที่มีผู้อุทิศถวายพระอาราม

ความหมายของคำว่า "เสมอมา" อัญชลี สุสาย์ดี^๓ ให้ความเห็นว่า น่าจะหมายถึงสิทธิและสถานะของบรรพชิตรูปหนึ่งจะเท่ากับของฆราวาสผู้ถือภิกษาในจำนวนเท่าเทียมกัน อัญชลี สุสาย์ดี, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่...", หน้า ๒๒.

^๒ ฎรายละเอียดใน "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง มาตรา ๒๗", กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๑๘๒.

หรือจะส่งในรูปแบบของการถือปณางานและที่ดิน แต่ถ้าหากละจากเพศบรรพชิต มาครบ ๑ ปี ก็ต้องถูกจัดชั้นทะเบียนเป็นไพร่สังกัดกรมกองต่าง ๆ ตามปกติ ดังนั้น จึงมีหลายกรณีที่ไพร่ซึ่งไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงานจะหนีไปบวชเป็นเพศบรรพชิต ขณะเดียวกัน วัตถุประสงค์เป็นหน่วยการวัดที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ก็คือเป็นเจ้าของที่ดิน และแรงงานจำนวนมาก ผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองแม่แก่พระมหากษัตริย์ก็ไม่สามารถจะนำทรัพย์สินสมบัติของวัดไปได้ ถ้าหากนำไปก็ต้องชดใช้คืน

๒. ชนชั้นผู้อยู่ใต้การปกครอง ประกอบด้วย ไพร่ ทาส ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด เป็นฐานของระบบการปกครอง ต้องอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของมูลนาย ไพร่และทาสมีสถานะแตกต่างกัน ดังจะไล่แยกอธิบายดังนี้

ก. ไพร่ หมายถึงสามัญชนโดยทั่วไปที่มีได้เป็นมูลนาย และมีได้เป็นทาส ต้องขึ้นสังกัดมูลนายตามกรมกอง มีได้ถือเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของมูลนาย มีหน้าที่มาเข้าเวรรับราชการตามระยะเวลาที่กฎหมายกำหนดทุกปี หรือมีฉะนั้นก็ ต้องส่งเงินหรือส่วย (สิ่งของที่ส่งแทนแรงงานหรือเงิน) แทน จึงอาจแบ่งไพร่ได้ ๓ ประเภท คือ ไพร่หลวง ไพร่สม ไพร่ส่วย

ไพร่หลวง หมายถึงไพร่ของหลวง ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ โดยสังกัดกรมกองต่าง ๆ มีได้สังกัดขุนนางคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ ดังนั้น เมื่อมูลนาย ถึงแก่กรรมหรือเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง ไพร่หลวงก็ยังคงขึ้นสังกัดกรมกองเดิม หน้าที่ของไพร่หลวงคือการมาเข้ารับราชการตามกำหนด

ไพร่สม หมายถึงไพร่ที่ทำงานส่วนตัวให้กับเจ้านายและขุนนาง ขึ้นทะเบียนสังกัดหมายหมู่ในสังกัดมูลนาย หน้าที่ของไพร่สมคือการรับใช้มูลนาย ทั้งงานส่วนตัวและอื่น ๆ ตามที่ได้รับคำสั่ง

ไพร่ส่วย ความจริงก็คือไพร่หลวงและไพร่สมนั่นเอง แต่อยู่ตามเมืองพระยามหานครหรือหัวเมืองไกล ๆ ไม่สะดวกที่จะเดินทางมาเข้ารับ

ราชการในเวลาปกติ ทองสงสวยเป็นสิ่งของแทน สิ่งของคั่งกล่าวมักเป็นทรัพยากร
ธรรมชาติที่ทองการใช้ในราชการ และทองดินนั้นมีมาก เช่น คีบูก มูลค้างคาว
พืชผล หรือโลหะต่าง ๆ อาจถือได้ว่าสวยเป็นภาณีอากาศรูปหนึ่ง เพราะเป็นการนำ
ทรัพยากรไปเพิ่มพูนให้แก่ทางราชการทางหนึ่งนอกเหนือจากการเก็บภาณีอากาศโดย
ตรง นอกจากจะเสียเป็นสิ่งของแล้ว อาจเสียเป็นเงินตามอัตราที่กำหนดไว้ก็มี
ดังนั้น ไพรประเภทนี้นับว่าเป็นไพร์ที่มีเวลาทำมาหากินตลอดปี มีเวลามากที่สุด^๑

จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายเบื้องต้นของกรรมไพร์ก็คือความพยายามควบคุม
กำลังคนสำหรับไพร์บ แต่ในช่วงที่ไม่มีสงคราม ไพร์วางจึงสนับสนุนให้ทำมาหากิน
เพื่อหาเสบียงสำรอง และเสียสวย เมื่อมีราชการก็เรียกเกณฑ์ได้ทันที^๒ สถานะ
ของไพร์ทั้ง ๓ ประเภทแตกต่างกันอยู่บางในกรณีของไพร์หลวงและไพร์สม เนื่อง
จากอยู่ใกล้ศูนย์กลางส่วนกลางมาก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเดินทางมาเข้ารับ
ราชการตามกำหนด—ถ้ามาไม่ได้จะต้องเสียเงินจ้างคนมารับราชการแทน สถานะ
ของไพร์หลวงและไพร์สม แมว่าถ้าพิจารณาโดยผิวเผิน จะเห็นว่ามีหน้าที่คล้ายคลึง
กัน คือเข้ามาใช้แรงงานและปฏิบัติตามคำสั่งของมูลนาย แต่ในทางปฏิบัติไพร์สม

^๑ศึกษารายละเอียดเรื่องไพร์ได้จาก อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร์และผลกระทบต่องสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

^๒พจท. ร.๕ พ.ศ. ๓/๔๐๗ หนังสือเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราชวง
หูลเกล้าถวายความแทนเรื่องที่จะจัดการ เรื่อง เลขสำหรับเมืองให้เป็นที่สำหรับ
เมือง ปีมแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕. อ้างถึงใน อัญชลี สุสายัณห์, "ความ
เปลี่ยนแปลงของระบบไพร์...", หน้า ๕๕.

อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบไพร่หลวงมาก ทั้งนี้เพราะไพร่สมมีโอกาสได้ใกล้ชิดขุนนาย โอกาสที่จะได้รับความพึงพอใจเป็นพิเศษมีมากกว่า ขุนนายเองก็สามารถจะปล่อย ไพร่สมได้เต็มที่ ทำให้เกิดความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกว่า ส่วนไพร่หลวงแม้จะอยู่ใน สังกัดของพระมหากษัตริย์ แต่พระมหากษัตริย์ต้องทรงโอนให้ขุนนายตามกรมกอง ต่าง ๆ เป็นผู้ดูแล พวกนี้ก็ต้องอยู่ภายใต้สังกัดของขุนนายระดับล่างนั่นเอง แต่ โอกาสที่จะได้ใกล้ชิดสนิทสนมกับขุนนายมีน้อยกว่าไพร่สม เพราะขุนนายจะใช้กั ไม่นักใจเท่า ไพร่หลวงจึงต้องทำงานหนักอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ค่อยมี ใครอยากเป็นไพร่หลวง มีการหลบหนีจากการเป็นไพร่หลวงมาเป็นไพร่สมอยู่บ่อย ครั่ง^๑

ด้วยเหตุนี้ ฐานะของขุนนายจึงค่อนข้างสำคัญมาก แม้ว่าตามกฎหมายที่กำหนดไว้ จะมีการควบคุมอำนาจกันตามลำดับชั้น แต่ในทางปฏิบัติ ขุนนายมีกำลังคน ที่อยู่ใต้บังคับบัญชามากทั้งไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วย ทุกอย่างต้องผ่านการ บังคับบัญชาของขุนนาย จึงทำให้ขุนนายมีอิทธิพลมาก เพื่อป้องกันการทำทลายอำนาจ ของขุนนาง นอกจากจะกระทำโดยการกำหนดความคิดทางสังคมให้ยอมรับเรื่อง บุญกรรม ยอมรับความแตกต่างทางสถานะของตนแล้ว ยังต้องกำหนดในลักษณะ กฎหมายด้วย พิจารณาได้จากกฎหมายเหี้ยมร้าย และกฎหมายลักษณะกระบาศึก จะ กำหนดในลักษณะที่ควบคุมพฤติกรรมของขุนนายไว้อย่างละเอียด และโทษสำหรับการกระทำผิดก็บัญญัติไว้อย่างรุนแรง เช่น ห้ามผูกขบขีบกันในศาลาอุทฺทขุน ห้าม ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปมาหาสู่กันถึงเรือน จะมีโทษถึงขั้นประหารชีวิต หรือกระทำ การทารุณต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ขุนนายคิดกำเริบเสิบสานไปทำทลายอำนาจ ของพระมหากษัตริย์

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, "พระราชกำหนดเกา มาตรา ๔๔,"

ความเป็นอยู่ของไพร่ พื้นฐานทางเศรษฐกิจของไพร่คือการทำเกษตรกรรม ไพร่เกือบทั้งหมดเป็นชาวนาชาวไร่ที่ต้องอาศัยการเอื้ออำนวยจากธรรมชาติอย่างมากในการทำผลผลิต ดังนั้น ถ้าปีใดมีภัยธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม ก็จะได้รับความยากลำบากมาก ชาวนาชาวไร่ไม่มีโอกาสได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ส่วนใหญ่ที่ดินทำกินก็เป็นของพระมหากษัตริย์ หรือไม่กี่เป็นของเจ้าขุนมูลนาย การเข้าทำนาทำไร่ของไพร่อาจทำได้โดยลงทุนลงแรงหักล้างดวงพงเพื่อทำการเพาะปลูก หรือเข้าทำนาในที่นาที่เจ้าของเดิมละทิ้งแล้ว หรือเช่านาของผู้ที่มีที่ดิน หรือขอความเมตตาทำกินในที่ดินของมูลนาย^๑ ดังนั้น จึงต้องแบ่งผลผลิตให้เจ้าของที่ดิน ปีใดที่แร้นแค้นมาก ๆ ไพร่ไม่สามารถจะดำเนินงานได้ ต้องกู้เงินจากมูลนายโดยเสียดอกเบี้ยสูง หรือไม่กี่ต้องขายทรัพย์สินที่มีรวมทั้งลูกเมียด้วย

นอกจากนี้ เนื่องจากไพร่ชายมีหน้าที่ต้องเข้ารับราชการอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และวิธีเข้ารับราชการคือการเข้าเคื่อนออกเคื่อน หรือเข้าเคื่อนออกสองเคื่อน^๒ ไพร่ต้องนำเสบียงอาหารติดตัวไปบริโภคเอง และต้องมีของกำนัลมูลนายด้วย ดังข้อกำหนดในพระราชกำหนดเกา มาตรา ๔๔ ดังนี้

อนึ่ง เมื่อไพร่เข้าเคื่อนจะรับราชการนั้น ถ้ามีเขาปูลาเนื้ออย่างเนื้อแผ่น ฟอง เบ็ทฟองโก หมากพดู สิ่งของ เลกนอย แลดูนาใหม่ เขามาควยสามคืนสี่คืน กอจะเป็นเสบียงราชการแลกำนันมุนนาย ไม่สมควรที่ว่าจะเป้นเรือคาชขาย หากมีใค่นั้น หากมูฮยามิใหนายพะชนอนเบ็ทเกบ เอาเป้นหัวมือหัวของ แตละสิ่งใคสิ่งหนึ่งใคเป้นอันซาคทีเค็ยว...^๒

^๑ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคม, หน้า ๑๒๗.

^๒"พระราชกำหนดเกา มาตรา ๔๔," กฎหมายตราสามดวง,

ทำให้ไพร่ชายไม่มีเวลาทำงานให้กับครอบครัวได้เต็มที่ ต้องทิ้งภาระนี้ให้แก่ฝ่ายหญิง ดังนั้นฝ่ายหญิงจึงต้องทำทั้งงานในไร่นาและงานในบ้าน การค้าขายก็มักดำเนินการโดยผู้หญิง ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะพื้นฐานทางสังคมอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความไม่เสมอภาคระหว่างเพศ

แม้ในคติพุทธศาสนา ยังเชื่อว่ากำเนิดของสตรีเกิดจากกิเลสเข้าครอบงำมนุษย์ทำให้มีโมหะ จึงเกิดความรู้สึกแบ่งเพศสตรี เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น นอกจากนี้ กฎหมายยังกำหนดให้สตรีมีฐานะเป็นทรัพย์สินของบุรุษและบิดามารดา สามารถซื้อขายได้ แม่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงเห็นว่ากฎหมายเดิมกำหนดฐานะสตรีให้เป็นเพียง "หญิงเป็นควายตายเป็นคน"^๑ ผู้หญิงเปรียบเสมือนเครื่องแสดงความสามารถของผู้ชาย การมีภรรยาหลายคนแสดงให้เห็นถึงบารมีของคนนั้น แม่แต่กฎหมายยังได้กำหนดฐานะของภรรยาไว้เป็น ๔ ประเภท คือ ภรรยาพระราชทาน ภรรยาหลวง ภรรยากลางนอก และภรรยาทาส การกำหนดฐานะของภรรยาเช่นนี้ จะมีผลต่อการรับมรดก ซึ่งจะได้รับตามอัตราที่แตกต่างกันตามลำดับ ภรรยาทาสจะไม่ได้รับมรดกได้เป็นแค่เป็นไทแก่ตัวเองเท่านั้น ในกรณีที่ผู้หญิงมีชู้ ถือเป็นเรื่องเสียหายร้ายแรงมาก ต้องถูกลงโทษอย่างหนัก เช่น ทักดอกชบาแดงเป็นการประจาน เอาเฉลวปะหน้า ฯลฯ ในขณะที่ผู้ชายเป็นชู้ก็เพียงแต่ถูกปรับไหมเท่านั้น ในกรณีอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เช่น การกวน्ह์ผู้ชายก็ได้รับอภิสิทธิ์มากกว่าผู้หญิง ผู้หญิงที่มีฐานะต่ำต้อยและได้รับการดูถูกเหยียดหยามอย่างมากที่สุดในสังคมคือ หญิงโสเภณี ดังตัวอย่างคดีหนึ่งของพันโทมือเพชร ฟ้องร้องเงินใหม่ว่าไปข่มขืนอิมซึ่ง เป็นเมียคนขณะที่ยังนอนอยู่ในเรือศาลศักดิ์สินไม่เอาความผิดเงินใหม่ เพราะอิมเคยเป็นโสเภณีมาก่อน แม้จะแต่งงาน

^๑ชานินทร์ กรัยวิเชียร, สิทธิสตรีตามกฎหมายไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๒.

แล้วแต่ก็ยังไม่มั่นคง ผู้ที่เข้มแข็งไม่มีความผิด แล้วให้ลงโทษกับใครมีเอเพอร์โดยจี ๕ ที่
 เนื่องจากนำเรื่องซึ่งเป็นที่น่าอัศจรรย์แก่บ้านเมืองมา เรื่องร้อง ความแตกต่างใน
 สถานภาพของชายหญิงนี้ ถ้าพิจารณากันอย่างกว้าง ๆ แล้ว จะรู้สึกว่าเป็นเพียงการ
 แบ่งงานกันทำ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ความคิดและระบบสังคมได้กำหนดให้ผู้หญิง
 ยอมรับสภาพที่อ่อนแอและคำคัดค้านของคน ยอมรับผู้ชายในฐานะเป็นผู้ที่เข้มแข็งและ
 สามารถปกป้องคุ้มครองคนได้ ทำให้ฝ่ายชายสามารถอ้างอภิสิทธิ์บางอย่างได้
 ลักษณะเช่นนี้จึงก่อให้เกิดทั้งความไม่เสมอภาคระหว่างบุคคลและความไม่เสมอ
 ภาคระหว่างเพศก็ตามจนเป็นที่มาประการหนึ่งของสังคมไทย

ข. ทาส หมายถึงพลเมืองที่ไม่มีอิสรภาพและเสรีภาพ อาจเคยเป็น
 มุสนายหรือไพร่มาก่อน แต่ถูกเปลี่ยนสถานะมาเป็นทาส^๑ นอกจากนี้ยังมีทาสอีก
 ประเภทหนึ่งเรียกว่าข้าพระ เป็นทาสของวัด มักทำหน้าที่เฝ้าประตูในที่ดินวัด
 แต่ข้าพระไม่มีสิทธิอันใดเลย ต้องเป็นทาสทั้งตนเองและลูก นอกจากพระมหา
 กษัตริย์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผ่อนผัน^๒ ลักษณะการแบ่งเช่นนี้เป็นการ
 แบ่งตามวิธีการที่ได้ทาสมาเท่านั้น ไม่ได้เป็นการแบ่งตามหน้าที่หรือพันธะที่แตกต่าง
 กัน^๓ สถานะความเป็นทาสไม่ใช่สถานะที่แน่นอน สามารถเปลี่ยนแปลงขึ้นไปเป็นไพร่ได้

^๑ทาสมี ๘ ประเภทคือ ทาสสินไถ่ ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ทาสได้แต่
 ฝ่ายบิดามารดา ทาสท่านให้ ทาสอันไถ่ด้วยช่วยกังวลแห่งคนอื่นต้องทัณฑ์โทษ ทาสอัน
 ไถ่เลี้ยงไว้ในกาลชั่วยากมากแพง และทาสเชลย กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒,
 "พระไอยการทาส มาตรา ๑", หน้า ๒๔๕ - ๒๔๖.

^๒ทวาริต เวลส์, การปกครองและการบริหาร..., หน้า ๕๓ - ๕๔.

^๓ม.ร.ว.อดิศัย อดิศัย, สังคมไทย..., หน้า ๒๖๖.

ทาสในฐานะ เป็นเสมือนทรัพย์สินส่วนตัวของนายเงิน ดังนั้น นายเงินจึงมี สิทธิที่จะขายหรือยกให้ใครก็ได้ และเมื่อนายเงินถึงแก่กรรม ทาสก็จะถูกโอนต่อให้ ทายาท มีสิทธิลงโทษเขียนทีใดตามสมควร แต่ต้องไม่ทำให้ถึงกับขาดเจ็บสาหัสจน พิการหรือเสียชีวิต^๑ อย่างที่เรียกว่า "ตีพอให้หลาบปราบพอให้จำ" ทาสถือศักดินา ๕ เหมือนนajak และฉฉก ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวมีสิทธิที่จะขายตนเองหรือ บุตรภรรยาได้ แต่การซื้อขายต้องได้รับการยินยอมจากผู้ที่ถูกนำไปขายก่อน^๒ การ ซื้อขายกันต้องทำหนังสือเป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่า สารกรมธรรม์

หน้าที่ของทาสคือ การทำงานรับใช้นายเงินตามแต่ที่จะถูกสั่งโดยไม่ได้รับ ค่าแรงงาน เพราะถือว่านายเงินซื้อมาเป็นกรรมสิทธิ์แล้ว นายเงินอาจใช้ให้ทำงาน ส่วนตัว หรือไปทำงานรับราชการแทนนายเงินที่ถูกเกณฑ์ไป เช่น ไปทำงานโยธา หรือ ไปราชการสงครามแทน ทาสจะพักอยู่กับนายเงินให้นายเงินเลี้ยงดู นอกจากนี้ ทาสยังมีหน้าที่ต่อทางราชการด้วย ถ้าหากทาสไม่ไปก็จะต้องเสียเงินหรือส่วยแทน สภาพ ของทาสดีกว่าไพร่มาก เนื่องจาก

...ไพร่ทองหมู่เข้าเดือนออกเดือนทำราชการทุกวันนี้ ใต้ความยากกว่า ไพร่ส่วยตั้งปวงเป็นหลายเท่า... ครั้นออกเดือนไปจะไคทำกินเป็นกำลัง ราชการ ฝ่ายข้างกรมการแลแขวงนายอำเภอกะเอาไปไชรราชการ เบดเสร็จตามมีราชการนั้นอยู่เนื่อง ๆ อีกเล่า...๓

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, "พระไอยการทาส มาตรา ๓ และ มาตรา ๔," หน้า ๒๘๘ และ ๒๘๑.

^๒ประชุมประกาศ พ.ศ. ๒๔๑๐, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑), หน้า ๗๖ - ๘๑.

^๓กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, "พระราชกำหนดเกา มาตรา ๔๘," หน้า ๑๓๘ - ๑๓๙.

เพราะสภาพของไฟรนั้น ถ้าหากไม่พิจารณาถึงทางค่านของจิตใจที่หาสต้องขาดอิสระเสรีภาพ เป็นเสมือนวัตถุหรือทรัพย์สินของนายเงินแล้ว ถ้าหาสอยู่ในสังกัดของนายเงินที่มีความเมตตากรุณา ก็อาจมีโอกาสดำเนินการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงาน โดยทั่วไป ไฟรที่ยากจนไม่มีเวลาว่างพอที่จะมาคำนึงถึงเรื่องของสิทธิและเสรีภาพมากนัก ทราบแต่เรื่องของการที่จะดำเนินชีวิตดำรงตนไปวันหนึ่ง ๆ และไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงาน เพราะในการเกณฑ์แรงงานไฟรต้องเตรียมเสบียงอาหาร และต้องหาสิ่งของไปกำนัดแกมดูนาย และต้องเสียของกำนัดรายทางอีกด้วย เมื่อทำงานก็ต้องทำงานหนัก บริเวณที่ไฟรอยู่ก็มักห่างไกลจากส่วนกลางจึงต้องเสียเวลาเดินทาง "... เพราะเหตุฉะนี้ ไฟรหมู่จึงตั้งตัวรับราชการอยู่มิได้ มีบุตรหลานซึ่งจะได้บวชขึ้นเป็นสกรรไชราชการสืบไปนั้น บอมเลือกได้ไปเสียให้พ้นจากหมู่ ๆ ไฟรหลวงจึงรวงโรยลง..."^๑

อุปสรรคเหล่านี้ ทำให้ไฟรพอใจที่จะขายตัวเองให้กับนายเงินที่สามารถคุ้มครองตนได้ จนทางราชการต้องหาทางระงับการขายตัวลงเป็นหาสของไฟร ซึ่งนับว่าเป็นการเสริมอำนาจให้กับขุนนางด้วย หากว่าไฟรไม่สามารถจะทนต่อสภาพที่เป็นอยู่ได้ อาจหาทางออกโดยการหลบเลี่ยงงาน ซึ่งถ้าถูกจับได้ก็จะถูกลงโทษ เช่น ถูกตีตรวนหรือโบยด้วยหวายอย่างทารุณ มิฉะนั้นไฟรอาจหลบหนีการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งขอแม่หรือคนใกล้ชิดของไฟรผู้หลบหนีนี้จะถูกจับตัวไปซึ่งไว้นกว่าไฟรผู้นั้นจะกลับมาแสดงตัว วิธีการที่ไฟรนิยมมากที่สุดก็คือการบวชเป็นภิกษุ เพราะเมื่อบวชแล้วก็เท่ากับไม่ต้องถูกตีหรือเกณฑ์แรงงาน

อย่างไรก็ตาม ถือได้ว่าสถานะของหาสอยู่ที่ต่ำที่สุดในสังคม เพราะเปรียบเสมือนคนที่ไม่สามารถมีสิทธิในตนเองได้เลย แม้ว่าไฟรจะมีความเป็นอยู่ที่ค่อนข้าง

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, "พระราชกำหนดเกา มาตรา ๔๘,"

จะลำบากยากแค้นกว่าในบางครั้ง แต่ไพร่ก็ยังนับว่ามีสิทธิในตนเองที่จะจัดการ
อย่างไรก็ได้ จึงถือเป็นปกติว่าไพร่อยู่ในสถานะที่ต่ำกว่าทาส

ชาวต่างชาติ

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มชาวต่างชาติอยู่อีกมากมายหลายชาติ ความหมายของ
คำว่าชาติในสมัยโบราณ ไม่ได้มีความหมายที่จำกัดเท่าในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เมื่อ
กล่าวถึงชาติ จะให้ความรู้สึกที่เอนเอียงไปในทางเชื้อชาติ ปัญหาสำคัญของอาณาจักร
ในสมัยก่อน คือปัญหากำลังคนหรือแรงงาน ดังนั้นจึงมีความพยายามหาทางชักชวน
คนให้เข้ามาอยู่ในอาณาจักรมาก ๆ เพื่อจะได้ขยายพื้นที่ทำกินได้มากขึ้นตามไปด้วย
ความรู้สึกรักชาติในลักษณะที่คิดว่าชาติมีรูปแบบเป็นรัฐนั้นนับว่ายังมี มีแต่ความ
รู้สึกที่เป็นเพื่อนพ้องพรรคพวกกันมากกว่า ในพื้นที่บริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน
หรือแหลมสุวรรณภูมิในอดีต ประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติ ทั้งพวกที่เคยครอบครอง
ดินแดนมาแต่เดิม คือ ละว้า เขมร แล้ว นอกจากนี้ก็มีพวกที่มาจากดินแดนอื่น ได้แก่
ลาว มอญ จีน มลายู ฯลฯ พวกนี้เข้ามาโดยการกวาดต้อนและการอพยพ

นอกจากนี้ ยังมีชาวยุโรปเข้ามาด้วยนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
(พุทธศตวรรษที่ ๒๑) ซึ่งมีทั้งชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา สเปน โปรตุเกส ฯลฯ
บทบาทของพวกนี้ คือการพยายามเข้ามาแสวงหาประโยชน์ทางการค้า ซึ่งรวมถึง
ความพยายามที่จะเข้ามามีบทบาททางการเมืองด้วย

ชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในสังคมไทย แบ่งได้เป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่ต้องอยู่ภายใต้สังกัดมูลนายไทย ได้แก่พวกที่ถูกกวาดต้อนมา
หรือเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

^๑ รัชย์ เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า ๒๒.

โดยปกติ ชาวต่างประเทศนี้จะเข้ามาหาเงินซึ่งใช้สำหรับการเพาะปลูก
ในที่ดินที่ได้รับพระราชทานให้ และมีพันธะทางสังคมเช่นเดียวกับไพร่ทาส ขึ้นสังกัด
กรมกองต่าง ๆ หรือขึ้นต่อกรมกองที่ตั้ง เพื่อควบคุมไพร่เชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่ง
โดยเฉพาะ เช่น กองอาสาจาม กองมอญ กองฉะว้า ฯลฯ ทั้งนี้เป็นเพราะสังคม
ในขณะนั้นถือกำลังคนเป็นสำคัญ

๒. พวกที่อยู่นอกระบบไพร่ ได้แก่ชาวต่างชาติที่เข้ามาทำมาหากินใน
สังคมไทย โดยอาจจะเดินทางไปมาระหว่างอาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคที่ใกล้เคียง
กัน หรืออาจมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในอาณาจักรไทย แต่มีใ้ถูกนับเป็นไพร่รวมเข้าในระบบ
ไพร่ พวกที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดคือชาวจีน ไทยกับจีนมีความสัมพันธ์กันมานาน
แล้ว ในรูปของการค้าขายภายใต้ระบบบรรณาการ ชาวจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตาม
เมืองท่าต่าง ๆ ประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก นอกจากนี้ยังได้ทำอาชีพอื่นบ้าง เช่น
เป็นช่าง นักแสดง ชุนนาง^๒ บทบาทชาวจีนได้รับการส่งเสริมมากขึ้นในสมัยรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น เพื่อช่วยสนับสนุนเศรษฐกิจ คนจีนที่เข้ามาในช่วงนี้จึงได้รับสิทธิพิเศษ
คือ มีสิทธิประกอบอาชีพได้ตามใจชอบ และได้รับการยกเว้นไม่ต้องเข้ารับราชการ^๓

^๑อดุลย์ สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อ
สังคมไทย...", หน้า ๕๒.

^๒ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand :
An Analytical History (Ithaca: Cornell University Press, 1957),
pp. 13-14.

^๓ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กาน
เศรษฐกิจ, หน้า ๑๐ - ๑๑.

มีอิสระเกินทางไปได้ตัวราวอาจจักร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเอาใจให้อพยบเข้ามา
ก่อนมา เริ่มมีการเก็บภาษีรายหัวก่อนจีนที่เรียกว่าผูกขี้ขึ้น โดยเงินพวกนี้ยังคงรักษา
ประเพณีเก็บในการไว้ทางเปียอยู่

ดังนั้น คนจีนจึงมีบทบาทสำคัญมากในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะ
เข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการค้าขาย การค้าของเจ้านายหรือขุนนางต้องอาศัยชาวจีน
มากเป็นกลไกดำเนินการเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในด้านการเดินเรือและการกำเนินการ
ค้าขาย นอกจากนี้ชาวจีนยังเป็นผู้นำเอาแบบอย่างการหารายได้ให้รัฐบาลโดยการ
เก็บภาษีอากรเข้ามาเผยแพร่ด้วย ทำให้ชาวจีนได้เพิ่มบทบาทเข้ามาอยู่ในระบบ
ราชการไทย โดยเริ่มจากการเป็นเจ้าภาษีนายอากร

การเก็บภาษีอากรมีบทบาทมากขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจาก
จากทางราชการต้องการรายได้เพื่อจะนำไปใช้จ่ายในการฟื้นฟูอาณาจักรให้กลับคงสภาพ

ผู้ที่เสียเงินค่าผูกขี้แล้ว จะต้องผูกขี้ที่ทำจากครั้งประทับตราเมือง ผูกไว้
ที่ข้อมือ เพื่อใช้เป็นหลักฐานว่าได้เสียภาษีแล้ว ทุกรายละเอียดใน มัลลิกา เรื่องระพี,
"บทบาทของชาวจีนโพ้นทะเลในด้านการธุรกิจสังคมและศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๑
ถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๕๗ - ๕๘.

ส่วนในเรื่องระยะเวลาและอัตราค่าผูกขี้ นั้น ยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน
ว่าเป็นอย่างไร ศึกษารายละเอียดได้จากงานวิจัยของ ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์,
"ผูกขี้ : การจัดเก็บเงินค่านางแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๒๒ - ๒๔.

เดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการทุนบำรุง
พระศาสนา โดยการสร้างวัดวาอารามจำนวนมาก และตลอดช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ของทำสงครามกับอาณาจักรของเขียง เช่น พม่า เวียดนาม เขมร โดยตลอด ทำให้
มีการใช้จ่ายในปริมาณสูง ทางราชการจึงมีความจำเป็นต้องแสวงหารายได้เข้ารัฐ
มากขึ้น และวิธีหนึ่งคือการให้เอกชนผูกขาดภาษี โดยให้คนจีนมีสิทธิผูกขาดการ
ซื้อขายสินค้าภายในและกวางส่งออก แต่ให้ส่งเงินจำนวนหนึ่งให้รัฐ เงินตอบแทนนี้
เรียกว่าภาษีอากร ภาษีเปลี่ยนรูปการเก็บเป็นสิ่งของเป็นตัวเงินอย่างรวดเร็ว
พร้อมกันนั้นก็มีการปรับปรุงระบบภาษีอากร โดยแก้ไขการเก็บอากรแบบเดิม และตั้ง
ภาษีอากรใหม่ ดังจะเห็นได้จาก การตั้งภาษีใหม่ ๓๔ ชนิด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว และเพิ่มเป็น ๔๔ อย่างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

ด้วยเหตุนี้ ทั่วไปชาวจีนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการ เป็นเจ้ากานีนายอากร
ซึ่งมีฐานะเป็นกึ่งราชการ ทำหน้าที่รวบรวมรายได้ให้กับรัฐบาล ชาวจีนจึงมีโอกาส
สะสมทุน และจะเพิ่มบทบาทสำคัญต่อไปเมื่อระบบเศรษฐกิจการค้าเข้ามามีอิทธิพลต่อ
ระบบเศรษฐกิจไทย นอกจากนี้คนจีนส่วนใหญ่ได้เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างแทน
แรงงานไพร่ ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงข้อกำหนดในการเข้ารับราชการโดยลดเวลาเข้า
รับราชการลง และให้เสียเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานและการเสียส่วย
ได้ แรงงานชาวจีนจึงเข้ามาแทนที่แรงงานไพร่ไทย ทำให้ไพร่มีเวลาในการขยาย
ผลผลิตทางเกษตรกรรมต่อไปได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ัญญาดา ประภาพันธ์, "ระบบเจ้ากานีนายอากรสมัยกรุง เทพายุคต้น"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๑๘), หน้า ๖๖ - ๗๐.

การเลื่อนฐานะทางชนชั้น

โอกาสที่คนจะเลื่อนฐานะทางชนชั้นนั้น เป็นไปได้ยากมาก โดยเฉพาะการเลื่อนฐานะของชนชั้นผู้อยู่ใต้อการปกครองไปเป็นชนชั้นผู้ปกครอง แต่การเลื่อนฐานะกันเองภายในชนชั้นอาจเป็นไปได้ตลอดเวลา

ภายในชนชั้นผู้อยู่ใต้อการปกครอง ไพร่ทาสสามารถเปลี่ยนสถานะได้อย่างง่ายดาย เมื่อไพร่ชายตัวเองก็ต้องตกไปเป็นทาส เมื่อทาสได้ตัวก็กลับมาเป็นไพร่ อีก ถ้าหากไม่พอใจที่จะต้องปฏิบัติตามพันธะที่มีกับมูลนาย ก็หลีกเลี่ยงโดยการบวชเป็นพระ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนสถานะภายในชนชั้นไม่ได้มีผลกระทบต่อกองสร้างสังคมศักดินาไทย เพราะไม่ว่าจะเป็นไพร่หรือทาส ต่างก็มีพันธะต่อมูลนายในด้าน แรงงานและการส่งส่วยสาอากรทั้งสิ้น

ภายในชนชั้นผู้ปกครอง หากพิจารณาอย่างผิวเผิน จะพบว่าไม่มีการเคลื่อนไหวภายในชนชั้นเช่นกัน เพราะข้อกำหนดของการขึ้นเป็นผู้ปกครองนั้นมีการกำหนดไว้อย่างรัดกุม แต่ในทางปฏิบัติพบว่าประวัติศาสตร์ไทยมีการรัฐประหารแย่งชิงอำนาจหลายครั้ง ดังในสมัยอยุธยาที่มีการเปลี่ยนราชวงศ์อยู่บ่อยครั้ง นั่นคือขุนนางอาจเปลี่ยนฐานะเป็นกษัตริย์ได้ และกษัตริย์ก็มีโอกาสตกต่ำลงมาได้เช่นกัน ส่วนใหญ่ผู้ที่ขึ้นมาแย่งชิงอำนาจขึ้นไปเป็นกษัตริย์ มักจะอ้างชาติกำเนิดในฐานะกษัตริย์ หากไม่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจน ก็อ้างว่าเป็นโอรสลับ หรือพยายามเกี่ยวข้องกับเชื้อสายพระมหากษัตริย์โดยการแต่งงาน

โอกาสของสามัญชนที่จะขึ้นไปเป็นขุนนางหรือกษัตริย์เป็นไปได้ยากมาก ยกเว้นในเวลาศึกสงคราม ดังจะเห็นได้จากกฎหมายซึ่งกำหนดประเภทของบุคคลที่มีสิทธิจะเข้าพิธีถวายเป็นเจ้าว่าต้องประกอบด้วยวุฒิ ๔ และอธิปไตย ๔ ซึ่งจำกัดสิทธิ์ของสามัญชน แม้ในพระราชกำหนดใดกำหนดไว้ว่า

อนึ่ง ถ้าผู้ใดหาตระกูลมิได้ เป็นหินะชาติ เป็นทนายผู้มีชื่อใช้สอยอยู่แล้ว... มาติดสอยบนบานขอ เป็นมหาดเล็กสาวที่นั่น ออย่าให้รับเอาบังคมทูลพระกรุณา ถวายให้เป็นอันขาดทีเดียว เหตุว่ามีใครเคยสู่พระราชสถาน คอยว่า พระราชสถานนั้นก่อปรคายเครื่องประดับประดาอั่งการทั้งปวง เป็นที่ห้าม แหนบุคคลจะไคเห็นเป็นอันยาก อนึ่ง พระสุระเสีงแฉองคูพระมหากษัตริ์ เจ้านันุ ยากที่บุคคลจะไคยินไคเห็น ครันุเป็นคนหินะชาติไคเห็นพระราชสถาน แฉองกสมเค็้จพระมหากษัตริ์เจา แต่ไคฟังสุระเสีงอันมิควรจะไคเห็นไคฟัง นั้น ก็มีใจกำเรียมัวเมาไปก็สำคัญว่าอาตมาจะไคเป็นใหญ่...^๑

ลักษณะเช่นนี้ เพิ่งจะเริ่มคลี่คลายในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ชาว แคลนคนมาเป็นขุนนาง เนื่องจากลูกหลานขุนนางมีไม่เพียงพอที่จะเข้าประจำตำแหน่ง ข้าราชการ จึงมีไพร่ไคเข้ารับราชการ เป็นมหาดเล็กหลวงและมหาดเล็กของเจ้านาย^๒ แต่ลักษณะเช่นนี้ก็เป็นอยู่เพียงชั่วไคราวเท่านั้น ต่อมาเมื่อลูกหลานขุนนางมีพอไพร่ก็ มีโอกาสน้อยตามเคิม ดังไคกล่าวมาแฉว่ากลุ่มคนที่เริ่มมีบทบาทเคน คือ ชาวจีน ไค่กลายเป็นกลไคทางเศรษฐกิจให้แก่ขุนนางในลักษณะที่เป็นการประสานประโยชน์กัน คือ ขุนนางไคอาศัยชาวจีนไคค้าขาย เก็บภาษีอากรให้ ส่วนชาวจีนจะไครับผล ประโยชน์จากการค้าไคโดยการอำนวยการความสะดวกไคจากขุนนาง ความสัมพันธ์ใน ลักษณะเช่นนี้เป็นรากฐานรองรับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเป็นเศรษฐกิจการค้า (trade economy) ไคพอไค

^๑ กฎหมายตราสามดวง เลม ๕, "พระราชกำหนดเกา มาตรา ๕๐,"

หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๓๘," หน้า ๓๔๖ - ๓๔๗.

ความสัมพันธ์ทางการผลิตและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น

การแบ่งชนชั้นในสังคมไทย เป็นผลโดยตรงจากระบบการผลิตที่คนส่วนมากมีหน้าที่ผลิต คนส่วนน้อยมีหน้าที่บริหารการผลิต การแบ่งชนชั้นเป็นไปในลักษณะที่ค่อนข้างตายตัว โอกาสเปลี่ยนแปลงฐานะทำได้ยากมาก การแบ่งลำดับชนชั้นต่าง ๆ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นเป็นไปในรูประบบอุปถัมภ์ (patron - client system) เริ่มจากจุดยอดสุดคือพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นทั้งเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต หน้าที่สำคัญของพระองค์คือให้ความคุ้มครองแก่ราษฎร ส่วนราษฎรต้องตอบแทนโดยถวายการรับใช้ในราชกิจของพระองค์^๑ ราษฎรทั้งหมดมีฐานะเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ มุสนายได้รับสิทธิจากพระมหากษัตริย์ในการควบคุมไพร่^๒ จึงได้รับสิทธิพิเศษโดยได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ไม่ถูกสักหรือถูกเกณฑ์ราชการ และไม่ต้องเสียภาษีอากร ยิ่งกว่านั้นยังได้รับผลประโยชน์จากการควบคุมไพร่พลอีกด้วย บทบาทของมุสนายมีความสำคัญมากต่อการเคลื่อนย้ายผลผลิตจากฐานส่วนล่างไปสู่โครงสร้างส่วนบน กฎหมายจึงกำหนดให้มุสนายมีสิทธิบังคับบัญชาควบคุมความประพฤติ และมีอำนาจที่จะลงอาญาไพร่ของตนเป็นส่วนตัวได้ การโยกย้ายที่อยู่ของไพร่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของมุสนาย คือต้องได้รับอนุญาตจากมุสนายให้เดินทางและไปประกอบอาชีพใดตามกำหนด ในกรณีที่ไพร่หลบหนี หากมุสนายจับได้จะถูกลงอาญาเฉียนและตั้งเหาจำนวนวันที่หนีไป ส่วนในกรณีที่ไพร่ลาออกไปทำมาหากิน หากครบกำหนดเข้าเดือนแล้วยังไม่มา ให้จับตัวส่งมา^๓ มุสนายมีสิทธิ์ที่จะใช้แรงงานไพร่ของ

^๑ม.ร.ว. อติชน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า ๑๖๓.

^๒กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔, "พระไอยการอาญาหลวง มาตรา ๑๐๓," หน้า ๗๖.

^๓กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๑๓," หน้า ๒๓๗ - ๒๔๒.

คนทำงานส่วนตัว และมีหน้าที่จะให้ความคุ้มครองแก่ไพร่ทั้งในด้านความปลอดภัยแห่ง การดำเนินชีวิต เช่น การดำเนินเรื่องตามกฎหมาย การแก้ปัญหาทางการเงิน และ ระเบียบข้อพิพาทระหว่างไพร่ และในด้านการทำมาหากิน ที่ถิ่นที่ไพร่จะเข้าไปหรือเลิก ทำมาหากินจะต้อง "ให้เสนานายระวางนายอากอร์ เขียนโนฏาให้ไว้แก่ผู้เล็กรั้งกัน ส้างนั้น..." หากไพร่ไม่มีนายก็ไม่สามารถจดทะเบียนที่ดินได้ และจะถูกจับหาก ักร้างต่างป่าเอง ไม่มีหลักประกันความปลอดภัย อาจถูกขับไล่ออกไปได้โดยง่าย

ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันดังนี้ กำหนดให้ความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นไปอย่าง ไม่เสมอภาคกัน คือ พระมหากษัตริย์มอบหมายอำนาจให้มุลนายไปปกครองและแสวง หาผลประโยชน์จากไพร่ แล้วส่งผลประโยชน์ส่วนหนึ่งกลับคืนให้พระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ลักษณะนี้เป็นความสัมพันธ์ของคนสองฝ่ายที่ไม่ได้เป็นญาติกัน โดยที่ฝ่าย หนึ่งอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง^๒ และจะเป็นเช่นนี้ในทุกลำดับชั้นทางสังคม กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และมุลนาย มุลนายต้องฟังฟังอำนาจ จากพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมุลนายและไพร่ กฎหมายกำหนดให้ไพร่ ต้องอาศัยความคุ้มครองจากมุลนายในเกือบทุกด้าน มิฉะนั้นไพร่ก็ไม่อาจหาความ สบายสุขในชีวิตได้เลย ลักษณะเช่นนี้ทำให้สังคมไทยมีการ เคารพบนอบกันระหว่าง ผู้ใหญ่กับผู้น้อย ซึ่งตีความหมายได้ถึงผู้มีตำแหน่งราชการสูงและผู้ที่มีตำแหน่ง ราชการต่ำกว่า และหมายถึงผู้มีอาวุโสสูงกว่ากับต่ำกว่า ความคิดเช่นนี้ฝังอยู่ใน จิตใจของชาวไทย แม้จะโดยยกเลิกระบบไพร่ไปแล้วแต่ความเกรงกันระหว่างผู้ใหญ่ ผู้น้อยยังคงมีอยู่แม้ในปัจจุบัน

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓, "พระอาการเบคเส็จ มาตรา ๑๓," หน้า ๑๑๐ - ๑๑๑.

^๒ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า ๑๗๖.

A ผลของความสัมพันธ์ลักษณะนี้ ทำให้อำนาจกระจายอยู่ตามมูลนาย แม้ว่าในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์จะเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจทั้งหมด เพราะมูลนายเป็นผู้ใกล้ชิดคุมกำลังทั้งทางคานกำลังคนและผลผลิตทางเศรษฐกิจ อันเป็นปัญหาต่อมาให้สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องหาทางปรับปรุงระบบการควบคุมอำนาจใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลสำคัญอีกแง่หนึ่งทางคานเศรษฐกิจคือ ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ทำให้การเคลื่อนย้ายผลผลิตทางสังคมเป็นไปในแนวเดียว คือ จากชนบทสู่เมืองหลวง ลักษณะการเคลื่อนย้ายแบบนี้ทำให้การค้าและหัตถกรรมไม่สามารถมีอิทธิพลเหนือการเกษตรกรรมได้ เนื่องจากผลผลิตมีจำกัดเพียงเพื่อการบริโภคภายใน และส่งเป็นส่วยสาอากรเท่านั้น ความเหตุนี้นำให้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นได้ช้ามาก เมื่อเศรษฐกิจไทยได้รับผลกระทบจากระบบทุนนิยมที่กำลังขึ้นตัวทางตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจการค้า ผู้ที่มีบทบาทผลักดันทางการค้า คือ คนจีนนอกระบบไพร่ โดยการสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง

ลักษณะการเคลื่อนย้ายผลผลิตแบบนี้ เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นทั่วไปในสังคมที่มีแบบแผนการผลิตแบบศักดินาทั้งในเอเชียและยุโรป เพราะเมืองไม่อาจทำการผลิตเพื่อบริโภคได้อย่างพอเพียง ต้องอาศัยชนบทช่วยส่งผลผลิตให้ ผลผลิตที่ต้องส่งให้ส่วนใหญ่เป็นพวกอาหาร แร่ธาตุ หรือทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ รวมทั้งแรงงาน เพื่อให้การเคลื่อนย้ายลักษณะนี้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สังคมไทยใช้ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เป็นเครื่องควบคุมระเบียบสังคมทางหนึ่ง

ดูรายละเอียดใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๗.

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไทย

ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ลักษณะโครงสร้างสังคมไทยเป็นไปดังที่ได้ อธิบายมาแล้ว รายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันไปตามยุคสมัย แต่ไม่ว่ารายละเอียด จะเปลี่ยนแปลงไปเท่าใด ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่แบ่งคนออกชัดเจนเป็น ๒ ชั้นชั้น คือ กลุ่มพระมหากษัตริย์และมุลนาย ซึ่งรวมถึง เจ้าและขุนนางทั้งในส่วนกลาง และส่วนท้องถิ่น โดยมีชาวต่างชาติบางกลุ่มโดยเฉพาะคนจีน เป็นคนนอกระบบที่สามารถ เข้ามามีสัมพันธ์กับกลุ่มมุลนายได้ โดยมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน และกลุ่ม ไพร-ทาส ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นทั้ง ๒ เป็นไปในลักษณะที่ไพรทาส เป็นผู้ทำการผลิต มุลนายควบคุมการผลิต ให้ความคุ้มครองไพรทาส และเป็นผู้ บริโภค

ลักษณะโครงสร้างแบบนี้แทบจะไม่มี การเปลี่ยนแปลงเลย และยังไม่ มีตัวกระทำใดที่มีอิทธิพลพอที่จะสั่นคลอนโครงสร้างได้ เมื่อมีปัญหาแต่ละครั้งก็สามารถ ปรับตัวได้โดยคงลักษณะโครงสร้างไว้ดังเดิม

โครงสร้างสังคมไทยแบบเดิม ตามหลักการกำหนดให้พระมหากษัตริย์ ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด มุลนายเป็นเสมือนแขนขาของพระมหากษัตริย์ ค่วยเหตุนี้ ในภาคปฏิบัติ จึงเป็นไปในลักษณะระบบอุปถัมภ์ พระมหากษัตริย์ต้อง เกรงใจมุลนาย และอำนาจที่แท้จริงของพระมหากษัตริย์เข้มข้นเฉพาะในเมืองหลวง ส่วนเมืองที่อยู่ ห่างไกลออกไป อำนาจก็ยิ่งลดน้อยลงตามระยะทางที่ห่างไกล ความสัมพันธ์ของ หัวเมืองที่ห่างไกลกับเมืองหลวงจึง เป็นไปอย่างหลวม ๆ หน้าที่สำคัญของหัวเมือง คือการส่งผลิตบางส่วนให้ ค่วยเหตุนี้ แม้ว่าหัวเมืองที่ห่างไกลจะไม่จงรักภักดีต่อ เมืองหลวงนัก ทางเมืองหลวงก็ไม่เคียดแค้น ตราบใดที่หัวเมืองเหล่านั้นยังคงส่ง ผลิตให้ตามปกติอัน เป็นสัญญาสัญญแห่งการยอมรับอำนาจ เมืองหลวงก็ไม่มีการะ หือพันธะที่จะต้องตอบสนองประโยชน์แก่หัวเมืองอย่างเคร่งครัด พระมหากษัตริย์ สามารถนำรายได้ต่าง ๆ ไปแสวงหาผลประโยชน์เข้าท้องพระคลังได้เต็มที่ ส่วน

ไพร่ทาสที่ยอมรับระบบสังคมแบบนี้ได้ เป็นเพราะความเชื่อมั่นในระบบความกตัญญูทางสังคมผ่านระบบวัฒนธรรม โดยเฉพาะความกตัญญูทางศาสนา แต่สาเหตุที่สำคัญที่สุดคือภาวะเศรษฐกิจ แม้ไพร่ทาสจะต้องแบ่งปันผลผลิตให้มูลนาย แต่เนื่องจากระบบเศรษฐกิจเป็นแบบพึ่งตนเอง ไพร่ทาสผลิตเองไว้เองแทบทุกอย่าง จึงยังไม่ค่อยเดือดร้อนทางเศรษฐกิจนัก ทำให้ยอมรับระบบสังคมแบบนี้ได้ นอกจากนี้บางเวลาที่เกิดครุฑนวมมาก จะมีปฏิกริยาปรากฏเป็นครั้งคราว แต่ไม่มีผลไปถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง

* สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม ประเด็นหลักอยู่ที่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลกระทบครั้งสำคัญจากการแผ่อิทธิพลของทุนนิยมตะวันตก ซึ่งเข้ามาแผ่อิทธิพลทางด้านการเศรษฐกิจโดยอาศัยอำนาจทางการเมือง การทหาร เป็นตัวหนุนหลัง ทำให้กลุ่มประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องยอมรับอำนาจ รวมทั้งไทยด้วย แม้ว่าจะไม่ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกโดยตรง แต่ก็ต้องสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองบางส่วนไป เริ่มตั้งแต่การทำสัญญาทางไมตรีและการค้ากับประเทศทางตะวันตกต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นต้นมา^๑ คือนับตั้งแต่ทำสนธิสัญญาบาวริง (Bowring Treaty) กับอังกฤษ และกับประเทศอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันต่อมา

ผลของการทำสัญญาทางไมตรีและการค้านี้ ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ก็นำระบบเศรษฐกิจการค้าเข้ามาแทนที่ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง เนื่องจากประเด็นหลักในสัญญา คือ การอนุญาตให้

^๑ A.L. Moffat, Mongkut, the King of Siam (New York : Cornell University Press, 1961), pp. 24-25.

พอลาเอกชนทำการค้าได้เสรี โดยจำกัดอัตราภาษีศุลกากร เฉพาะสินค้าเข้าทุกชนิด ร้อยชักสาม และสินค้าขาออกเก็บตามพิกัดที่ได้กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา^๑

ประเด็นนี้ ก่อให้เกิดผลโดยตรงต่อฐานะทางเศรษฐกิจของพระมหากษัตริย์ และมุนาย การอนุญาตให้พอลาเอกชนทำการค้าได้เสรี มีผลให้ต้องยกเลิกระบบ การค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ใหญ่ของพระมหากษัตริย์ จุดนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการคลังทั้งหมดของรัฐ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียด ต่อไป ทั้งนี้เพื่อชดเชยกับรายได้ที่สูญเสียไป

อาจกล่าวได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดวิกฤตการณ์ ทางโครงสร้างสังคม นับตั้งแต่ส่วนบนคือกลุ่มพระมหากษัตริย์ และมุนาย ต้องสูญเสียรายได้จำนวนมาก และเมื่อพระมหากษัตริย์พยายามแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ ก็พบว่าโครงสร้างอำนาจของพระองค์ไม่มั่นคง พระมหากษัตริย์แทบจะไม่มีอำนาจใด อำนาจทั้งหลายกระจายไปอยู่ตามขุนนางระดับต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ทางออกของปัญหาคือ พระมหากษัตริย์ทรงพยายามดึงอำนาจใหม่มารวมศูนย์อยู่ที่พระองค์ และจัดการบริหารประเทศใหม่ให้เป็นแบบทันสมัย (modernization) ปัจจัยสำคัญ ที่จะสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงคือเศรษฐกิจ จึงทรงปรับปรุงระบบการคลังใหม่ โดยเฉพาะในส่วนวิธีหารายได้ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้คนบางกลุ่มโดยเฉพาะคนจีนมี โอกาสเลื่อนฐานะเป็นบุคคลที่มีระดับเหนือกว่าสามัญชน คำว่ากลุ่มผู้ปกครอง แต่มี ฐานะทางเศรษฐกิจ อาจเรียกได้ว่าเป็นชนชั้นกลาง (middle class) ซึ่งจะ

^๑ศึกษารายละเอียดสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ไทยทำกับต่างประเทศ ใน กระทรวงการต่างประเทศ, สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทย กับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ, เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๒ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๑).

ขยายบทบาทต่อไปในฐานะนายทุนข้าราชการ (bureaucratic capitalist) คือพยายามติดต่อดำพันกับขุนนาง เพื่อความสะดวกในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

ปัจจัยที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งคือกำลังคน จำเป็นต้องมีกำลังคนพอที่จะรองรับความเปลี่ยนแปลง ในส่วนนี้แก้ปัญหาโดยผ่านทางระบบการศึกษา โอกาสเลื่อนฐานะของคนมีมากขึ้น สามัญชนมีโอกาสเข้าไปอยู่ในระบบราชการได้โดยผ่านระบบการศึกษา แมวว่าจะมีสามัญชนเพียงจำนวนน้อยเท่านั้นที่จะมีโอกาส แต่อาจนับได้ว่าโอกาสได้เปิดมากกว่าแต่เดิม การยกเลิกระบบทาสระบบไพร่ เป็นการริกรื้อฐานอำนาจของขุนนาง และเป็นการสร้างเสริมฐานอำนาจของพระมหากษัตริย์ ไพร่ทาสเปลี่ยนสถานะมาเป็นราษฎร

ผลกระทบต่อไพร่ทาส การทำสัญญาทางไมตรีและการค้า ทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนเป็นเศรษฐกิจการค้า จึงเริ่มมีการผลิตเฉพาะอย่างเพื่อการค้า เช่น ข้าว ไม้สัก ฝ้าย ฯลฯ ขณะเดียวกันก็เลิกทำการผลิตเครื่องใช้บางอย่างเพื่อเพิ่มเวลาในการทำผลิตให้มากขึ้น โดยการซื้อสินค้าจากที่อื่นมาบริโภคแทน ด้วยเหตุนี้หัตถกรรมพื้นบ้านหลายอย่างจึงถูกกลืนหายไป

การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่ ๆ เหล่านี้ ทำให้โครงสร้างสังคมเดิมต้องเปลี่ยนแปลงตามด้วย เพื่อให้สอดคล้องกัน การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างอย่างมากเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจสรุปลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้ดังนี้

กลุ่มคนอาจแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มพระมหากษัตริย์ และเจ้า กลุ่มขุนนางข้าราชการ ซึ่งหมายความถึงทั้ง เจ้าและสามัญชนที่มีโอกาสเข้ามาในระบบราชการ และ กลุ่มราษฎร ซึ่งก็คือไพร่ทาสแต่เดิมนั่นเอง ระหว่าง กลุ่มขุนนางข้าราชการกับกลุ่มราษฎร เป็นกลุ่มชาวจีนตั้งที่ใดก็ตามถึงรายละเอียดย่างแล้ว การเปลี่ยนแปลงสถานะทำได้โดยผ่านทางระบบการศึกษาและระบบราชการ

จากโครงสร้างนี้จะเห็นได้ว่า กลุ่มข้าราชการ เริ่มขึ้นมาบีบหนามาก และระบบราชการจะค่อย ๆ เพิ่มความสำคัญมากขึ้นในระยะต่อมา ในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปสร้างอำนาจให้พระมหากษัตริย์อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ทำให้เจ้าและขุนนางตามระบบเดิมเสื่อมอำนาจลง ขณะเดียวกัน เนื่องจากโครงสร้างเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้กลุ่มที่ทำการค้าโดยเฉพาะ ชาวจีนขยายบทบาทได้มากขึ้นโดยการสัมพันธ์กับข้าราชการ และที่สุด โครงสร้างใหม่เปิดโอกาสให้สามัญชนเลื่อนฐานะได้โดยผ่านระบบการศึกษาและระบบราชการ แต่โอกาสดังกล่าวยังมีไม่มากนัก เนื่องจากกลุ่มเจ้าและขุนนางยังคงมีอิทธิพลในการบริหารประเทศ และเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่คือที่ดิน ทำให้โอกาสที่สามัญชนจะแทรกตัวเข้ามาในระบบราชการได้นั้นยากมาก หรือแม้ว่าจะเข้ามาได้ โอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงประเทศให้ก้าวหน้าตามอุดมคติของตนก็เป็นไปได้ยากยิ่ง ประกอบกับความคิดต่าง ๆ จากตะวันตกหลังไหลเข้ามา เช่น ความคิดทางการเมือง เรื่องสิทธิ เสรีภาพ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ความคิดเหล่านี้มีอิทธิพลต่อคนรุ่นใหม่ที่ต้องการเข้ามามีส่วนในการปกครองประเทศด้วย จึงก่อให้เกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งนับว่าเป็นจุดสำคัญอีกจุดหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย ที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปมากพอสมควรในด้านโครงสร้าง แต่อิทธิพลของความคิดเก่ายังคงฝังอยู่ในส่วนลึกของจิตใจคนไทย ความคิดนี้แสดงออกในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่น้อย การยอมรับความแตกต่างของฐานะบุคคล